

ТАР-ның 85 чылын, Республика Хүнүн, Наадымны Кызылга демдегеп эрттиргени

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

1925 чылдың
август 31-де
үнүп эгелээн

№ 102 (17239)

2006 чылдың
АВГУСТ 17,
четверг

Номерни парлалгаже
дужааганг:
график езугаар — 21.00,
херек кырында — 18.00.
Садар өртээ 4 рубль.

2006 чылдың август 13-те Тываның хөгжүм-шии театрына Наадымның киржикчилеринге ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д. ООРЖАКТЫҢ байыр чедиришкени

Кайгамчык онза байырлардарыыс — Республика Хүнүн болгаш Наадымны сагыш-сеткилдиң көдүрлүшкүнү-биле уткуп демдеглээривис чаңчыл болган. Кайы-даа байырлар күрүнө уjur-уткалыг, төөгүнүн ханызынче талыйган дазыл-дөстүг, чончу бүдүш-шынарлыг. Биске, бөгүнгү салгалдарына, кайгамчык бай-байлактыг, тайга-сыннар-биле кожааланган, торгу ногаан хевис дег, хөлбелчиннээң көктүг-шыктыг, ынаар ийинде арга-эзимнерлиг, бээр ийинде карак четпес делгем ховуларлыг, арыг-кылаң аржаан сугларлыг Тыва чуртун кадалап арттырып берген, бурунгаар ханы көрүштүг, мерген угаанныг бурунгуларывысты бөгүн сактып, чоргаарланмас аргавыс чок. Оларның изеп каан чаагай оруунун ачызында мындыг онзагай, чараш байырлардарны чыл санында байырлап демдег-левишаан, мурнун хынаар, соон истээр, бурунгаар мурнакчы үзел-бодалдыг чораан өгбелеривисти өөрүп четтиришкенин чылыг сестери-биле сактып, бодап чоруур бис.

20 чүс чылдың эгезинде бистиң мерген өгбелеривис сонгу чүкте кожазы — улуг күрүнө Россия-биле эл-хол найыралды кожуп, таарымчалыг политиктиг байдалды эгелеп, аңгы тускай, бот-догуннаан Тыва күрүнени — Тыва Арат Республиканы үндэзилеп тургусканнар. Оон бээр ам 85 чыл болуп турар-дыр. Кижини хире бо үе дургузунда бистиң Тывавыс канчаар-даа аажок херин базымнарны кылганын шупту билер болгай бис. Бөгүн бистиң республикавыс улуг-делгем Россияның хөй-хөй аймак-сөөк чоннары-биле бир демей, демократияның депшилгелиг оруу-биле өгбелериниз изеп каан оруун чандыр бас-пайн, сайзыралче бурунгаарлап, угаан-бодал, уран чүүл, талант, бот-тивынгыр, чогадыкчы онзагай културазының деңгели-биле олардан чыда калбайн турар. Тыва чон бодунун республиказында ажил-агыйын чорудуп, ажил-төлүн өстүрүп, келир үезинге бүзүрелдиг, хостуг-шөлээн амыдырап-чурттап чоруур.

Шаг-төөгүдөн бээр амыдыралывыстың дөзү мал-биле холбашкан чон бис. Ынчангаш бөгүн Республика байырлары-биле чергелештир Наадымны база демдег-леп турарывыс онза уjur-уткалыг. Арат-тар, малчыннар, кадарчылар, чылгычылар тоолзуг чараш, хүннээрктиг Тыва деп кайгамчык оранның ээлери, могаг билбес эрес-кежээ ажил-ишчилери. Чүс-чүс

чылдарда арат кижиниң бүдүрүп келген ажил-ижиниң илерелин Тыва Республиканың Сүлде демдээнде сиилбип каан: аъттыг арат аткан даң уткуй келир үезинче бүзүрелдиг халдып орат. Ыдык Тугувуста Тываның ак-көк делгемнери болгаш күчүлүг Эне-Сайның алдын хүнүн херелдеринге бырланнаан арыг-кылаң суу арат чонун төрөөн бойдузу-биле тудуш-сырыйын омурлаан. А ыдык Ырыыста төрөөн Тыва-зы турда, арат кижиниң хостуг-шөлээн, эки бедик эрес-омаан, чоргаар соруктуун илередип турар. Республиканың найысылалы Кызыл хоорайның төп шөлүн арат кижиге тураскаадып, Арат шөлү деп адааны конгуч ханы уткалыг. Ынчангаш Тыва Республиканың ыдыктары төрөөн Тыва дээш кижиге бүзүрүңгө улуг чоргааралды оттуруп, эриг сеткилди хайныктырып келир.

Тыва чуртун езулуг ээзи ажил-ишчи арат кижиге болуп арткан болгаш болуп артар-даа. Бурун шагдан малын малдаан ишчи кижиниң калбак-делгем одарларга чаңгыланган ыры-шоору, хөөмей-сыгыды халдарда чаңгы болуп сиңип калган, ол бойдузун чарылбас кезин болуп, өндүр мөңгө Октаргай-биле тутчу берген. Амыдыралдың чаяакчызы ава кижиниң аа сүдү дег, арат кижиниң азыраан малының ак сүдү-биле чаагай сүзүглелдерни кылып,

ону дамчыштыр чаш-чалыы ажил-төл төрөөн черинге, ооң бойдузунга ынакшылды шиңгээдип алып. Тыва чон аалчыларын ак сүттүг шай-биле уткуур, орук үнген кижилерге ажил ак оруктуг болзун дээш ак сүдүн соондан үдеп чажар. Бурган чаяаган амыдырал ак сүт дег арыг сеткил-биле долган турзун дээш арат кижиге ажил-ижин уламчылап кылып чоруур.

Ынчангаш ак-көк делгемнеринде чүгүрүк аъттарында саадапкан, малын малдаан малчын араттары кезээ шагда алгап-йөрээр, оларга мөгөөр ужурувус мында. Азыраан малы-биле арат чонун чөмгөрип чоруур, мал уткуг бай Тыва деп бот-догунналдыг адын алгыткан эрес-кежээ малчыннар силерге черге чедир мөгөйип, Республика Хүнү-биле, Наадым-биле чүректин ханызындан изиг байыр чедирерин чөпшээрер көрүңер!

Ал-бодунар омак-сергек болуңар! Азыраан малыңар арбын болзун, анай-хураган дешкилежип турзун, саган сүдүңер сава сыңмас турзун, сагыш-сеткилдер сергек болзун, сүлде-сүзүүңер киискип турзун, хей-адыңар бедик чорзун! Байыр-наадым силерге өөрүшкүнү эккеп турзун. Буян-кежиктер бистиң Тывавыска, бүгү чонувуска долу турзун. Чаагай байырлар-дар-биле, эргим өңүңктер!

Байыр чедиришкени

Хүндүлүг Шериг-оол Дизижикович! Наадым болгаш Тыва Арат Республиканың тургустунуп бодараанындан бээр 85 чылы-биле холбаштыр эң-не энерелдиг байыр чедиришкенин хүлээп ап көрүңер, Чечектелген амыдыралды, чаагай кежиктерни болгаш арыг ак-көк дээр үргүлчү хүннээң турарын күзедим.

Бистиң кайгамчык Тыва Республика-выстың чаагай чоруу дээш үрө-түннелдиг кады ажилдарывыска бүзүрелдиг мен.

Хүндүкел-биле,
Федерация Чөвүлелиниң кежигүнү
Л.Б. НАРУСОВА.

А.В.Квашнинниң 60 харлаанынга

Хүндүлүг Анатолий Васильевич! 60 харлаан юбилейңер-биле чүрээм ханызындан изиг байыр чедирдим. Кайгамчык чараш, ыраккы Сибирь Силер-ниң нүүрүңерде мерген угаанныг, ыракшыл көрүштүг, идеккейлиг удуртукчулук болган. Езулуг ажил-херекчи кижиге болгаш, чик оруктар дилевес силер, чүгө кадыр-берт оруктар эңис сорулгага чедирер деп санап турар Силер.

Республиканың хөгжүлдизинге Силер-ниң салышкыныңарны база анаа дузалаар арыг сеткил — күзелиңерни үнелеп турар тыва улустун өмүнээзинден база бодум хуумда Силерге эки кадыкшылды, чаагай чорукту, ажилыңарга чедиришкениң күзедим. Чаа үнген хүн бүрүзү-ле силерге сурукчуларны, чаңгыс эп-сеткилдиглерни немеп турзун, Сибирь регионнарының болгаш Улуг Россияның улам ыңай чечек-телишкенинге Силерниң чаагай сеткилдиг эгелээшкениңер бүдүп-боттанып-ла турар болзун. Силер, чоок кижилеринер кайгамчык улуг аас-кежиктиг болгаш кежик-чолдуг-ла болзуңар!

Сеткилдин ханызындан хүндүкел-биле,
Тыва Республиканың
Чазааның Даргазы Ш. ООРЖАК.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээкчилер палатазының депутаттарының КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Тыва Республиканың Улуг Хуралы-ның Төлээкчилер палатазының эл-чеглиг, 32 хуралы, 2006 чылдың август 17-де 10 шакта Тыва Республиканың Чазак бажыңының Хуралдар залына болур. Бүрүткел 9 шакта эгелээр.

ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээк-чилер палатазының үжөн ийги хуралының хүн айтырыгы:

1. «Тыва Республиканың 2006 чыл-дагы республика бюджетиниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлу-зунга өскерилгелер кириериниң дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунун дугайында.

2. Өске айтырыглар.

ДЕПШИЛГЕНИҢ ОРУУ-БИЛЕ ХӨГЖҮЛДЕ

Республиканың В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының даштын болгаш иштин байырлар шинчи кири каастаан. Ооң сценазының артында хананың оң болгаш солагай талаларында Россия Федерациязының база Тыва Республиканың сүлде демдектерин оларның аразында Тыва Арат Республиканың Сүлде демдээң, «85» деп улуг саннарны аскаң. Сцена кырында РФ-тиң болгаш ТР-ниң күрүнө туктарын тургускан, ында янзы-бүрү өңнерлиг чечектерни салган...

Тыва Арат Республиканың тургустунганын 85 чылынга, Республика Хүнүн, «Наадым-2006»-ның байырлалына турас-кааткан байырлыг хуралдың башкарыкчылары үнүп келгеш, сцена кырында ТР-ниң Чазак

Даргазы Ш.Д.Ооржакты, ТР-ниң Улуг Хуралының ийи палатазының удуртукчулары Д.К.-Х. Ооржакты, В.М.Оюну, күш-ажылдың хоочуну Т.Ч.Норбуну, федералдыг инспектор Т.Д.Ондарны, Кызыл хоорайның мэри Д.К.Донгакты,

Күрүнө Думазының депутаты Ч.Ч.Д.Ондарны чалап, олурткан.

Байырларды белеткээр болгаш эрттирер республиканың организастьыг комитетиниң дарга-зы Б.С. Шырапка сөстү берген. ТАР-ның тургустунганын 85 чылының, Республика Хүнүн, «Наадым-2006»-ның байырлалы-ның киржикчилеринге, чаладып келген хүндүлүг аалчыларга изиг байыры ол чедирген. Бо байыр-ның байырлар хемчеглеринге киржири-биле республиканың бүгү кожуннарының, хоорайла-рының, сумуларының төлээлери — ажил-агыйның янзы-бүрү адырла-

рының мурнакчылары чедип келген. «Наадым-2006»-ның байырлалына киржири-биле көдээ ажил-агыйның мурнакчылары — малчыннар хөйү-биле келгенин ол дыңнаткан, оларга оргкомитеттин мурнундан изиг байыры че-дирген.

Тыва Республиканың күрүнө байырлалына киржири-биле бистиң кожоларывыс республи-каларның, Моолдун Тыва-биле кызыгаарлажып турар аймак-тарының делегациялары чедип келгенин Биче-оол Сундеевич дыңнаткан. Алтай Республиканың күш-культура болгаш спорт

комитетиниң даргазы А.К.Шилы-ковка удурткан Алтай Респуб-ликаның делегациязы; Хакас Республиканың культура сайыды С.А.Окольниковка удурткан Хакас Республиканың делега-циязы; Моолдун Баян-Өлгий аймааның Цэнгел сумузуңуң баш-тыңы Алтанбекке удурткан аймак-тың делегациязы, Ховд аймааның Буянт сумузуңуң баштыңызының ораалакчызы Цэдэндэж баштаан аймактың делегациязы байыр-лалда киржип турар.

(Уланчызы 2-ги арында).

ДЕПШИЛГЕНИН ОРУУ-БИЛЕ ХӨГЖҮЛДЕ

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Алтай Республиканың суй-белээ.

Байырлалдың киржикчилерин болгаш чалаткан аалчыларны найырның бүгү хемчеглеринге идекпейлиг киржиринче ол күзүн. Тыва Арат Республиканың тургустунганының 85 чылынга, Республика Хүнүнге, «Наадым-2006»-га тураскааткан хуралга байыр чедирип чүве чугаалаары-биле Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржакка сөстү берген (Чугааның долу сөзүгүл-лин бөгүн үнген солунда парлаан).

Байырлал-биле холбаштыр Тыва Республиканың Чазак Даргазының адынга хөй санныг байыр чедирген телеграммалар келген. Сибирь Федералдыг округта Россия Федерациязының Президентизинин Бүрүн эргелиг төлээзи А.Квашнинин, Красноярск крайның губернатору А.Хлопонинин, Моолдун Убса-Нур аймааның губернатору Л.Тогоонун телеграммаларын чылганнарга номчул таныштырган. Олар ТАР-ның тургустунганының 85 чылы, Республика Хүнү, «Наадым-2006»-ның байырлалы-биле Тываның хөй националдыг чонунга изиг байырны чедиргеш, моон соңгаар оларның амыдыралынга тайбыңны, тургузукчу ажил-инжиге чедишкенин, өөрүшкүнү, аас-кежикти күзүн.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Даргазы Д.К-Х.Ооржакка байыр чедирип чүве чугаалаары-биле сөстү берген. Улуг Хуралдың Төлээлекчилер палатазының өмүнээзинден байырлыг хуралдың киржикчилеринге база чалаткан хүндүлүг аалчыларга, Тываның хөй национал чурттагы чонунга ТАР-ның тургустунганының 85 чылы, Республика Хүнү, Наадым байырлалы-биле холбаштыр изиг байырны чедиргеш, оларның Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың бурунгаар хөгжүлдизинге кирип турар күш-ажылчы үлүүн улам көвүдөдирин йөрзген.

Алтай Республиканың делегациязының удуртукчу А.К.Шилыков индирге үнүп келгеш, байырлыг хуралдың киржикчилеринге, республиканың чурттагы чонунга Алтай Республиканың Чазаның, алтай чонун өмүнээзинден байыр чедиргенин болгаш эки күзээшкенин чылыг сөстөрүн алтай дылга чугаалаарга чылган-

нарга динмиттиг адыш часкаашкыны-биле уткаан. Алтай Республиканың Чазаның байыр чедирген бижиин ол номчааш, байырлыг байдалга ТР-нің Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржакка тыпсып берген. Ында республиканың социал-хөгжүлдизинге үнелелди берген, тыва болгаш алтай улустарның шаг-төгүдүн бээр тургустунган найырлыг быжыгып, кады ажилдажылганы калбарып турарын, моон соңгаар улам сайзыраарын, ол Россияны, Алтайны болгаш

ТР-нің күрүнө тренери Семен Монгушка Республика Орденин тывыскаан.

Тываны хөгжүдеринге улуг салдарны чедирерин сеткил ханыышкын-биле демдеглээн.

Сураглыг тыва мөгө Иван Хураганы алтайлар таныыр, оон спортчу чедишкенин үнелеп көрүп турарлар, ынчангаш оон 50 харлааны-биле холбаштыр суй белекти Алтай Республиканың спорт даргазы тывыскаан.

Хакас Республиканың Культура яамызының сайыды С.А.Окольников сөс алгаш, Тыва Арат Республика 1921 чылдың августа тургустунгаш, 1944 чылдың октябрьда ССРЭ-нің составында эки тура-биле каттышкаш, бодунуң социал-экономика хөгжүлдизинге таарымчалыг байдалды тургускаш, депшилгенин оруу-биле сайзыралды алганын демдеглээн. Тыва—Азия диптиң чиге төвүнде кончук чараш бойдус чурумалдыг, бай-байлактыг черде туруп турар, ынчангаш оон экономика, социал адыры амгы рынок экономиказының негелдеринге дүүштүр шалкын хөгжүп турарын ол айтып, Тываның хөй национал чонунга тайбыңны, чектелишкенин, өөрүшкүнү, быжыг кадыкшылды күзүн.

Хакас Республиканың Чазак Даргазы А.Лебедьтин байыр чедирген бижиин, суй белекти тыпсып берген.

Индирге Моолдун Баян-Өлгий аймааның Ценгел сумузуңуң баштыгы А.Алтанбек үнүп келгеш, ТАР-ның 85 чылы, Республика Хүнү, Наадым байырлалы-биле холбаштыр Баян-Өлгий аймактың чагыргазының, Ценгел суму чагыргазының ТР-нің Чазаның, Тыва Республиканың чурттагы чонунга байыр чедирген болгаш оларга чаагай күзээшкенин йөрзген байырлыг бижииктерни номчааш, суй белек-биле кады тывыскаан. Ол ышкаш Ценгел сумузуңуң тургустунганының 80 чылының байырлалына Тываның төлээлери чедергеш, төрөл тываларына улуг дузаны, деткимчени чедиргени дээш өөрүп четтиргенин чылыг сөстөрүн чугаалааш, ийи чурттуң тываларының аразында найырл улам быжыгарына, кады ажилдажылга улам калбарарына быжыг бүзүрелдин ол илереткен.

Тыва Республиканың Чазаның, оон чурттагы чонунуң Моолдун Баян-Өлгий аймааның Ценгел сумузуңуң чурттап-ажылдап чоруур хан төрөл тываларына доктаамал сагыш салып, бүгү талалыг дузаны чедирип чорууру дээш Ценгел тываларының өөрүп четтиргенин чылыг сөстөрүн илереткен болгаш буянын күзээшкенин йөрзген бижиикти байырлыг хуралга номчаан болгаш суй белекти ТР-нің Чазак Даргазына тывыскаан.

Моолдун Ховд аймактың губернаторуңуң, Буянт сумузуңуң чурттагы чонунуң байыр чедирген бижииктерин Буянт сумузуңуң чагырга баштыгының оралакчызы Цэ-дэндэж номчааш, тывыскаан. Бо чылдың сентябрь 9-та Буянт сумузуңуң тываларының байырлалы болур, орта кижирин-биле ТР-нің Чазак Даргазын чалаан, ук чалалган база тыпсып берген.

Моолдун Кызыл хоорайда Чингине консулу Чойжинжавын Сумаахуу индирге үнүп келгеш, байырлал-биле холбаштыр ТР-нің Чазаның, Тываның хөй национал чонунга байыр чедирген бижиикти номчаан. Ында Тыва Республика биле Моолдун аймактарының аразында харылзаалар чылкелген тудум-на калбарып ораарын, ам Тыва Республика биле Моолдун алды аймаа аразында садыг-экономика, культура харылзааларының дугуржугалары чардынганын айтыпкан.

Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың күрүнө шааналдарын байырлыг хуралга тывыскаан.

Көдээ ажил-агы адырынга ачы-хавыязы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш РФ-тин Президентизинин Чарлы-биле Мөңгүн-Тайганың «Мөген-Бурен» совхозун директору Өшкү-Саар Ооржакка РФ-тин көдээ ажил-агының алдарлыг ажилдакчызы деп хүндүлүг атты берген, оон диплом болгаш хөрек демдээн Ш.Д.Ооржак тывыскаан. «Ажылымны бедии-биле үнелээни дээш Чазакка улуу-

биле өөрүп четтирдим. Чонумнуң эдээнден туттунуп, экинден даянып алгаш, ажылдап-чурттап чоруурум аксым кижин-дир, ол чонумнуң ачы-зы-дыр, оларга черге чедир мөгейдим» деп Өшкү-Саар Аракчаевна чугаалаан. Кадык камгалал адырынга ачы-хавыязы дээш ТР-нің онкология диспансеринин кол эмчизи Алефтина Сиразитдиновага РФ-тин алдарлыг эмчизи хүндүлүг атты тывыскаан, оон дипломун, хөрек демдээн аңаа байырлыг байдалга тывыскаан.

Республиканың социал экономиказын хөгжүдеринге кириген улуг үлүү база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Ордени-биле Сүт-Хөлдүн «Ишкын» күрүненин каттышкан бүдүрүлгезинин чылгычызы Александр Түлүштү шаңнаан, ук бедик шаңналды Чазак Даргазы тывыскаан.

Кикбоксинг талазы-биле делегей чемпионатында бедик спортчу чедишкенин дээш Тыва Республиканың Ордени-биле ТР-нің күрүнө тренери Семен Монгушту шаңнаан. Бедик шаңналды ол алгаш: «Бистиң чедишкенин Чазак Даргазының үлүүнүң ачызында боттанган, ол ышкаш биске чонувус эгээртинмес улуг күштү берип турар. Оларга кикбоксинг талазы-биле республиканың бүгү делегей, Европа, Азия чемпионарының мурнундан өөрүп четтиргенин илередип, черге чедир мөгейип турар бис» деп ол чугаалаан.

Кикбоксинг делегей чемпионаты Кызылдың №5 школының өөреникчизи Александр Сатка, ТКУ-нун студентизи Чингис Салчакка «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг аттарның документилен хуралга тывыскаан.

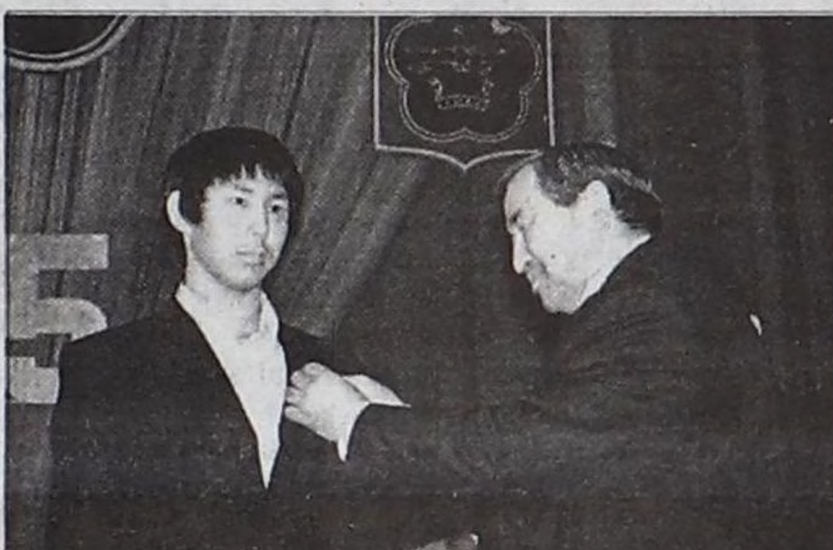
Хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты күш-ажылдың хоочуну (Бай-Тайга) Маңзырыкчы Ооржакка тывыскаан. «81 харлыг мен, адак-бышкаам ам-даа чиик, республиканың хөгжүлдизинге күш-ажылчы үлүүмү шыдаар шаам-биле ам-даа кириер мен» деп бедик шаңналды алгаш, ол чугаалаан.

Чылгычы Александр Түлүшке Орденин тыпсып турары.

Циркартизи Борис Хертекке шаңналды тыпсып турары.

Кызылдың №5 школының өөреникчизи Александр Сатка шаңналды тывыскаан.

«Россияның цириги» күрүненин каттышкан бүдүрүлгезинин артизи Борис Хертекке «Тыва Республиканың алдарлыг артизи» хүндүлүг аттың дипломун, хөрек демдээн Ш.Д.Ооржак байырлыг байдалга тывыскаан. Республиканың ажил-агының өске-даа адырларының мурнакчыларына күрүнө шаңналдарын байырлыг байдалга тывыскаш, оларның ажил-инжиге чедишкенин, амыдыралына аас-кежикти, өөрүшкүнү, быжыг кадыкшылды Чазак Даргазы күзүн.

Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д.Ооржак байырлалдың киржикчилеринге, чалаткан аалчыларга байырлал-биле база катап байырны чедиргеш, оларга бүгү-ле чүүлдерге чедишкенин болурун, кадык, омак-сергек чорукту йөрзген. Оон-биле байырлыг хурал доозулган.

Байырлыг хуралдың киржикчилери болгаш чалаткан аалчылар республиканың уран чүүл мастерлеринин концертин көргөн.

Таан-оол ХЕРТЕК. Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУН тырттырган чуруктары.

ТАР-НЫН тургустунган черинде

1921 чылдың август 13-те Тандының Суг-Бажынга (Атамановкага) бүгү Тываның төлээлериң тургузукчу хуралы эгелзэн. Оон ажылынга Тываның бүгү кожуунарындан 300 ажыг кижин киришкен. Ол хуралга

август 15-те Танды-Тыва Арат Республиканың тургустунганын чарлаан. Ол-ла хүн Тыва Арат Республиканың Үндезин Хоойлузун хүлээп алган. Ынчангаш Суг-Бажы, амгы Кочетов суур Тыва Арат Республи-

каның тургустунган төгүлүг чери болуп турар. ТАР тургустунганындан бээр 85 чыл болуп турар, бо үениң дургузунда Тывага улуг чаартылгалар болгаш өскерилгелер болган. Бо юбилейге тураскааткан байырлал Кочетов суурга август 12-13 хүннеринде болуп эркен.

Байырлалдың баштайгы хүнүнде ТАР-ның тургустунганының 85 чылынга, Республика Хүнүнге, «Наадым-2006»-га тураскааткан парад-чыскаал, байырлыг хурал суурга болган. Орта республика найысылалындан, кожуунардан, даштыкы чурттардан хөй санныг аалчылар киришкен. Тыва Республиканың Чазак Даргазының бирги оралакчызы А.В.Брокерт, ТР-нің Чазак Даргазының оралакчызы Ш.В.Каа-оол болгаш өске-даа Чазактың харысалгалыг ажил-

дакчылары, ТР-нің Улуг Хуралының депутаттары байырлалга киришкен.

ТР-нің Чазак Даргазының бирги оралакчызы А.В.Брокерт байыр чедирип чүве чугаалааш, Тандының Суг-Бажынга ТАР-ның тургустунганы тыва араттарның салым-чолунга, оларның бот-догуннаан күрүненин сайзыралына улуг рольду ойнаанын демдеглээш, Тывага хувискаалдың кавайы—Кочетов суурнуң чаартылгаларына, чурттагы чонунуң амыдыралында өскерилгелерге доктааш, оларга чедишкенин, аас-кежикти, өөрүшкүнү күзүн.

Байырлалга тураскааткан спортчу маргылдаалар, культура-массалыг хемчеглер суурга болган.

Бистиң корр. ЧУРУКТА: байырлал үезинде.

ПАРТИЯНЫҢ ТУРУЖУН ИЛЕРЕТКЕН

«Чаңгыс демниг Россия» партиясының Тывада девискээр салбырының ээлчег чок конференциясы август 9-та Кызылга болуп эрткен.

«Чаңгыс демниг Россия» партиясының Тывада девискээр салбырының Политиктиг чөвүлелин секретыры Ш.В. Кара-оол ээлчег чок конференцияны ажиткан болгаш башкарып эрттирген.

«Чаңгыс демниг Россия» партиясының Тывада девискээр салбырының соңгулда мурнунун программасының дугайында айтырыгы аңаа чугаалашкан. Бо талазы-биле илеткелди программаны белеткээр ажылчын бөлүктүн удуртукчузу, ТКУ-нун ниити төөгү кафедрасының эргелекчизи, төөгү эртемнеринин доктору, профессор, Сибирь Федералдыг округтун Таарыштырылга (координация) чөвүлелин дарагының оралакчызы З.Ю. Доржу кылган.

Ам болур соңгулдаларга чүгле киржир эвес, аңаа тиилеп алыр сорулганы салып турар бис. Соңгулда кампаниясының бааза чүүл болза, суртаал ажылында үндөз-леттинген партияның Тывада девискээр салбырының соңгулда мурнунун программасы болур. Ол парламенттиге эрге-чагырга дээш демиселдин үезинде, соңгулдаларга тиилелген соонда республиканы башкарыяны эрге-чагырганын бүрүн эргелерин боттандырыяны партияның идеолоттуг туружунун утказын, бодунун ажил-чорудугазының кол үндөзүннөрин тодардыр. Соңгулда мурнунун программасы дээр, партияның туружун, оң Тывада девискээр салбырының Россияның стратегтиг хөгжүлдизинге дүүшкен республиканын стратегтиг хөгжүлдизинин сорулгаларын соңгукчу бүрүзүңге чедирери болур деп, илеткелчи эгезинде демдеглээн.

Партияның Тывада девискээр салбырының Политиктиг чөвүлелин тургусканы 5 кижини составтыг ажылчын бөлүү партияның Тывада девискээр салбырының соңгулда мурнунун программасын партия кижигүннөринин саналдарын, сүмелерин барымдаалап тургаш, программанын төлөвилелин ажилдап кылгаш, ону Политиктиг чөвүлелин кижигүннөринге үлөп берген. Ажилчын бөлүк программанын төлөвилелин сөзүлелин кылып тура, бистиң девискээр салбырының соңгулда мурнунун программасы

бистиң партияның программасын болгаш өскө-лерин-даа документи-лерин хоолгалап үлгөр-леп алган эвес, мырыңай чаа уткалыг болурун кичээнгейни салган. Девискээр салбырының соңгулда мурнунун программасының кол үндөзүн «Чаңгыс демниг Россия» партиясының VI съездизинин, партияның Чингине чөвүлелин материалдары, РФ-тин Президентизи В.В.Путинин 2006 чылдың май 10-да Айыткалы болганын илеткелчи айыткан.

Оң түннелинде программанын төлөвилелин ажилдап кылган, ону сайгарып көөрү-биле конференцияның хүн айтырында кириген.

Программанын кирилгезинде РФ-тин Президентизи В.В.Путинин ажил-чорудугазының улаанышкын деткип турар «Чаңгыс демниг Россия» партиясының ажилына ниити характеристиканы берген, партияның идеологияын тодаргай айыткан. Программанын кол кезектеринде чүнү бижээнин илеткелчи тайылбырлаан: Боттук ажил-херектерин «Чаңгыс демниг Россия» партиясының Тывада девискээр салбырының ажилының түннелин үндүрбүшөөн, оң республиканын политиктиг амыдыралында туружун тодардып турар. Хамаатыларның хереглелдеринге, негелделеринге кончуг дыңнангыр болурун чугулага көргөн. Партияны долгандыр бүгү кадык күштерни каттыштырыяны кол кичээнгейни улан-дырган, ол хамааты ниитилелди тургузарына идигин бээрин айыткан.

Программанын экономика блогунда республиканын экономиказын дүргөн хөгжүдериин оруктарып, Тываның ажил-агы адырларын хөгжүдериин хем-чеглерин тодаргай бижээн.

Партияның Тывада девискээр салбырының соңгулда мурнунун программасын структурасы болгаш кол улаанышкыннары мындыг болурун илеткелчи тайылбырлааш,

ону конференцияның делегаттары сайгарып көөрүн дилээн.

Конференцияның делегаттары программанын төлөвилелин кол ооргазын чүлдүгүнүп бадылаан. Аңаа эдилгелерни, немелделерни кириген соонда, солуннарга парлаарын шийтпирлээн.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының болгаш чаңгыс мандаттыг округтарын депутаттарының, ол ышкаш ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының чаңгыс мандаттыг округтарының депутаттарының кандидаттарының партия даңзын бадылаар дугайында илеткелдерни Ш.В. Кара-оол конференцияга кылган. ТР-ниң Улуг Хуралының ийи палатазының депутаттарының кандидаттарының партия даңзында республиканың ажил-агының адыр бүрүзүндө эң-не төлөптүг кижилерни шийлип киригенин ол дыңнаткан. ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутаттарының кандидаттарының партия даңзына 24 кижини, чаңгыс мандаттыг округтарын депутаттарының кандидаттарының 16 кижини кириген. ТР-ниң Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының чаңгыс мандаттыг округтарының депутаттарының кандидаттарына 129 кижини кириген. Ол кандидаттарны делегаттар чугаалажып көргөш, чүлдүгүнүп көргөн соонда, депутаттарының кандидаттарын чажыт бадылаашкынның даңзынче кириген. Чажыт бадылаашкынның түннелинде партия даңзында кириген депутатка кандидаттар шуптузу деткичени алган.

Конференцияның делегады, Тыва Республиканың Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак сөс алгаш, соңгулдаларга белеткелдин чоруп турарына, моон соңгааргы сорулгаларга доктаанган. Депутаттын кандидаттарын шийлип алырын элээн сула чорутканындан мурнунда партия даңзына кириген үш депутаттын кандидады ойталаанын, бо ажилды сөөлгү үеде партия элээн идекпейжиткенин ол чугаалаан. Партия даңзында кириген депутаттын кандидаттары бодунун округуна тиилелени чедип алыр дээш шудургу ажилдаар, чүге дээр, партияның идегелин партия кижигүнү, партияның талаакчы бүрүзү бүзүредир хүлээлгели дээрзин айыткан. ТР-ниң Чазак республиканың Соңгулда комиссиязына, чер-черлерде соңгулда комиссияларына соңгулдаларны хоойлудурум езугаар хажыдышкын чокка эрттиреринге боттук дузаны чедирерин, соңгулдаларга чарыгдаар акша-көпеекти тускайлап бергенин Чазак Даргазы дыңнаткан.

Ээлчег чок конференция хүн чурумунда кириген айтырыгларны шуптузун чугаалашкаш, бодунун ажилын дооскан.

Конференцияның ажилына РФ-тин Күрүне Думазының депутаттары Ч.Ч.Д. Ондар, В.Е.Ошкина, «Чаңгыс демниг Россия» партиясының Төп куускомунун кижигүнү, Тывада девискээр салбырының куратору В.И.Ильясов киришкен.

Таан-оол ХЕРТЕК.

ЧУРУКТАРДА: конференция үезинде. Василий БАЛЧЫЙ-ООЛДУҢ тырт-тырган чуруу.

Шыдыраа •

Деткир үези келбээн бе?

Тергиннер.

Эр улус аразына. Августун 5-6 хүннө-ринде швейцар система-биле оолдарның оюну баштай 3 турлук чартык финалга 80 спортчу күжүн шенешкен. Оларның аразындан шыгарал келген 40 шыдыраачы августун 5-11 хүннөринде база-ла швейцар система-биле 9 турлук оюнга киришкен.

Чидиг демиселдин түннелинде Орлан Сарыглар 9 салыгдан 7 удук, 2 хайымныг, коэффициентизи — 51,5) 1-ги черни ээлеп, тилекчи болган.

Сарыглар Базыр-оол оглу Владимир биле Монгуш Комбуй-оол уруу Александра оларның үш ажы-төлүнүн улуу Орлан Владимирович Сарыглар 1967 чылдың 7 айның 6-да Тыва АССР-ниң Чөөн-Хемчик районунун (амгы Сүт-Хөл кожуунун) Суг-Аксы суурга төрүттүнгөн. Ол амгы үеде Чадаана хоорайның Төп эмнелгезинде массажист-эмчи болуп ажилдап турар. Ол шыдыраага Россияның спорт мастеринге кандидады, 2002, 2003 чылдарда Тыва Республиканың ийи дакпыр чемпиону чораан.

— Тыва Республиканың ам 3 дакпыр чемпиону болдунар. Түннел оюннарга мынчаар шыгарал үнүп келиринге деткимче-дуза турган бе? — деп 2006 чылдың чемпион болган Орлан Сарыглардан айтырган бис. Ол мынчаар харыылаар болду:

— Ийе, Чадаана хоорайның шыырак дээн шыдыраачылары болур эштерим Ондар Арат, Түлүш Аян-оол, Куулар Сергей, Ховалыг Умар, Ооржак Ай-Херел олар-биле 2 ай дургузунда шыырак белеткенген бис. Чөөн-Хемчик кожуунун Шыдыраа федерациясының президентизи — кожуунун чагырга даргазы Никита Хокпалдаевич Куулар биске таарымчалыг байдалды тургузуп, улуг үлүг-хуузу кириген чүве. Ол ышкаш огулм, кызым авазы Монгуш Очур-оол уруу Еленаның деткимчезин дем-деглевейн эрттирип шыдава мен...

Орлан Сарыгларның ачазы Владимир Сарыглар база дүргөн салыр шыдыраа оюнунга республикага 3 дакпыр чемпион-наан кижиге болду. Ачазының огулунга: «Сүзүктүг чор огулм. Оран-чуртунга чалба-

рып, мага-бодунга оожургал байдалын тургузуп, дүвүрөвейн ойнап чорурунну база катап бадыткап каг» деп чагыы база халас барбааны ол-дур.

Ийиги черни Чаа-Хөл кожууну Ак-Туруг суур чурттуг башкы, шыырак дээн шыдыраачы, хөй талалыг спортчу Кызыл-оол Калындүүнун оглу, 1976 чылда Кызыл хоорайга төрүттүнгөн, чаш чылдары Суг-Аксы суурга эрткен, Элегес-Аксы ортумак школазының доозукчузу, Тываның күрүне университетинин даштыкы дылдар башкызы, шыдыраага Россияның спорт мастеринге кандидат, Тыва Республиканың 2001 чылдың чемпиону Алдынбек Калындүү база-ла 9 салыгдан 8 санныг (7 удук, 2 хайымныг, коэффициентизи — 45,0) ээлээн.

Үшкү черни Барыин-Хемчик кожуунун Шекпээр суурга 1982 чылда төрүттүнгөн, Кызылдың №3 школазының доозукчузу, шыдыраага Россияның спорт мастеринге кандидат, 2004, 2005 чылдарда Республика чемпиону чораан Ховалыг Эрес-оол оглу Эдуард 9 салыгдан 6,5 санныг чаалап алган. Ол 16 харлында шыдыраа оюнун сонуур-гап, Тыва Республиканың чемпиону чораан, Владимир Алексеевич Бузыкаевтин удуртуп турганы спортчу секциязынга ойнап эгелээн.

Херэжжен улус аразына. Тыва Арат Республиканың тургустунганындан бээр 85 чыл оюн таварыштыр Республика болгаш 2006 чылдың Малчынар наадымының чемпиону Тожу кожуунун Төвү Тоора-Хем суурга 1982 чылда төрүттүнгөн, Михаил Дондушланович биле Роза Бекаевна Колдар-ның 6 кыстарының ийигизи, шыдыраага Россияның спорт мастеринге кандидат, Тыва Республиканың 1995, 1996, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003 чылдарда (7 дакпыр) чемпиону чораан, Наташа Ооржак (Кол) 7 салыгдан 7 санныг болуп, кымга-даа уттурбайн, кым-биле-даа хайымнашпайн тилекчи болган.

Ол 2001 чылда Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу колледжинин дооскаш, бо хүннерге чедир Россияның шийткел күүседир федералдыг албанының Тыва

Республикада эргелелин Эмневишаан, эдип чазар албан черинде ажилдап турар. Бо чайын Республиканың 8 дакпыр чемпиону болган, Наташа Ооржак (Кол) Владимир хоорайның юридиктиг институтунун Кузбасста филиалында бот-өөредилгел-биле (6 чыл өөренир хуусаалыг) 5-ки курсту дооскан. Өг-бүлелиг, 2 оолдуг.

Өвүр кожуунун Хандагайты суурга 1984 чылда төрүттүнгөн, Саглы ортумак школазының доозукчузу, Екатеринбург хоорайда Уралдың күрүненин юридиктиг академиязының 5-ки курузунун сургуулу, шыдыраага Россияның спорт мастеринге кандидат, 1997, 1998 чылдарда Тыва Республиканың чемпиону чораан, Валерия Валерьевна Куулар 7 салыгдан 5,5 санныг болуп, ийиги черни ээлээн.

Үшкү черге Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу колледжинин 3-кү курсузу, 7 салыгдан 5 санныг, шыдыраага Россияның спорт мастеринге кандидат, кады төрзэн угбазы Наташа Ооржак-биле кады 2003 чылда хары угда ийи кижиге Тыва Республиканың чемпиону болуп шыгараан, Анна Кол төлөптүг болган.

Шаңналдар. Тилекчилерге шаңналдарны Күш-культура болгаш спорт агентли-линин даргазы В.М.Кара-Тоннуг тывыскан. Эр, херэжжен спортчуларның 1-ги черни ээлзэннеринге — алдын медаль, бирги чергенин хүндүлүг бижии, 1000 доллар-лары; II-ги черни — мөңгүн медаль, ийиги чергенин хүндүлүг бижии, өңнүг телеви-зорлары; III-кү черни — хүлөр медаль, үшкү чергенин хүндүлүг бижии, DVD-плеер-биле шаңнаан.

Тыва Республикада шыдыраа федера-циязының даргазының оралакчызы Мерген Кыргысович Анай-оол «Полиграф» деп фирмага эштери-биле демнежи, спонсор-лааш, эр улус аразына 6,5 санныг 4-кү черни ээлээн, 1-ги разрядчы Алексей Эрды-неевке (Бурятия), шыдыраага Россияның спорт мастеринге кандидаттар 6-6 санныг болган 5-тен 9-ка чедир черни ээлээн Артыш Чүлдүмге, Долаан Салчакка, Лев Балданга, Яков Оюнга (1-ги разрядчы), Херел Монгушка база 60 хардан өрү назылыг хоочуннар аразындан шыгарал келген 5 санныг 1-ги разрядчы Наксыл Сир-дарга тус-тузунда 400 рубль шаңналдарны, херэжжен улус аразына 4,5 санныг болган 4-кү черни ээлээн Анара Монгушка 700 рубль, 5-ки черни ээлээн Алла Кенденге 500 рубль шаңналдарны тыпсырга, аңаа

шыдыраачылар кедергей өөрүп, четтир-генин илередип турдулар.

2006 чылдың Наадымының тергенин шыдыраачызын, бо чылдың чемпионун илередир маргылдаага чиик хевирин швейцар системанын шийлип алганы арай-ла чедимче чок болган. Ындыг-даа болза, ни-тизи-биле оюннар кедергей чидиг, сүрлүг, күштүг, солун болуп эрткен. Маргылдааны корум-чурум үрзешкиннери чок, дараазын-да оюннарда удурланыкчыларны компю-тер-биле дарып тодардып, чаргы-чаалы тургуспайн, чөптүү-биле организастап эрттирген М.К.Анай-оолга (шыдыраа федерациязының төлөззи), Л.А.Моховка (кол шийткелчи), А.Чүлдүмге, Х.Монгушка моон-даа соңгаар чаа-чаа чедишкенин шыдыраачылар күзээн.

Келир үеви кандыгы? Тывага шыды-раа спортун хөгжүдериңге янзы-бүрү хем-чеглер алдынып турарын Тыва Республи-каның Күш-культура болгаш спорт агентли-линин даргазы В.М.Кара-Тоннуг мынчаар медеглээн: «Бирээде, келир чылдан эгелээш, өгбелерин бурунугдан тыва тоол-дарда кирип турар мерген угаан оюнунун шаңналдарын күштелдирип, шыдалдыг, шыырак спонсорларны эвилелдеп тургаш, тыва мөгелеринин, аът чарыжынын, ча адаарынын, чадаг чарыштын деңнелин-ге эккеп, эр, херэжжен тилекчилерни машина шаңналдыг болурунга чедирерин өөренип көрүп турар бис. Ийиде, 2006 чылда Москвада Россияның күрүненин күш-куль-тура, спорт болгаш туризм университе-динин оюннар хевирлери факультетинин шыдыраа салбырыңче бюджеттиг черге 1 кижини кириренин шыгалдаларын маңаа Кызылга дужаап алыр шинекти тургускан бис. Ынаар бо чылын ук шыгалдаларны чедишкенин эртип алган шыдыраага Тыва АССР-ниң 15 дакпыр чемпиону, тренер-башкы Николай Петрович Шишигинни өөреникчизи, 16 харлыг, шыдыраага Россияның спорт мастеринге кандидат Долаан Салчак Москва хоорайже август 23-те айттаныптар. Келир чылын база бир кижиге ыңдыг байдалды тургузарын оралдажыр бис».

Салган сорулгалар күүсеттинип, Тывага шыдыраа спорту моон-даа бедик деңгел-дерге көдүрлүп сайзыраар дээрзинге бүзүреливис улуг, идегеливис күштүг.

Күрү-Базыр САЛЧАК, Россияның Журналистер эвилелин кижигүнү.

Август 12-де, республика таптыг-ла бодунуң бот-догуннаан күрүнө кылдыр тургустунганының 85 чылын демдегеп эгелеп турда, Кызыл хоорайга Азия-Оожум океан девискээрлеринин аныктарының болгаш студентилеринин «Азия төвүгө ужуражылгалар» деп VI шуулганы ажылын дооскан. Чалыларның чараш бо шуулганы Тываның хөгжүм-шии театрынга «Мисс Азия» чараш кыстар конкурсу-биле ол хүн доозулган.

Киреринин билединин өртээ биске аарзымаар – 350 рубль болза-даа, ырак-чоок даштыкы чурттардан, Чөөн болгаш Барыын Сибирь девискээрлеринде кожа-хелбээ субъектилерден, түрк төрөл Башкириядан даңгыналар киржиپ турар конкурсту сонур-гаан кижилер театрга сыңмас болган. Олуттар чок улуг-бичи көрүкчүлөр залда эртер черлерни ээлеп, чадаларга олуруп алгаш, конкурсту көөр аргалыг болган.

Фестивальдың кол организакчызы Кызыл хоорайның Спорт болгаш аныктар херектеринин талазы-биле комитети, даргазы Кызыл Куулар, бо конкурстуң база кол эртирикчизи болган. Оларга улуг дузаны ТР-ниң Эртем, өөредилге черлери болгаш аныктар херектеринин талазы-биле яамы, сайыды Лидия Ондар, Культура болгаш сүлдө-сүзүк сайзыралының яамызы, сайыттың хүлээлгезин Зоя Самдан күөседип турар, Күш-ажыл болгаш социал политика талазы-биле яамы, сайыды Алдын-кыс Конгар, Тываның күрүнө университети, чурттуң аңгы-аңгы хоорайларындан тыва студентилер көргүскен. Конкурсту Тываның Улусчу чогаалдыг төвүнүн директору Елена Ооржак биле Россияның Улустарның найыралы университеттин студентизи Сангаджи Тарбаев башкарып эрттирген. Сангаджиге хамаарыштыр алып болза, ол ук университеттин хөглүбейлер болгаш тывынгырлар клувунуң (КВН) капитаны болуп турар. Ынчангаш төп телевидениениң дузазы-биле биске таныш апарган бо калмык оол база VI фестивалдың аалчызы болган деп чугаалап болур.

Ам конкурстуң киржикчилери биле оларның сценаже үнүп турган дугаарлары езугаар тодаргай таныжаалы. Ол дээрге, Казахстандан Дана Джангарашева, Тывадан Анжела Лопсан, Улан-Батордан Анхбаяр Бямба-Очир, Тывадан Шончалай Куулар, Башкириядан Эльвира Мурадымова, Юлия Бахтияева, Бурятиядан Союна Бухаева, Даг-Алтайдан Аида Байрышева,

ның ортузунда бедик черде бөм-бүрзектин Азия дивин көргүскен кезээниң мурнунда бүгүдөгө көс-кү кылдыр салгаш, чырыдып каан.

«Мисс Азия»-даа эгелээн. Киржикчилерин байырлыг чараш аялганың үделгези-биле сцена кырынча чалап, таныжып турда, онза-ла чорду. Мени чүнүң-даа мурнунда Тыва черим даңгыналары сагыш чоадып турганы билдингир. Ынчалза-даа олар конкурстуң ээлери болганда, кыстарывысты хамыктың сөөлүндө, залды чаңгылап чарлап тургаш, сценаже чалап үндүрерге, ынчан харын шала оожургадым. «Ажырбас-тырлар, өскелерден дудай берген чүзү-даа чок-тур, харын-даа чараш-тырлар» деп дораан бодадым.

Шынап-даа болза, бистин чараш дөрт кызыыс бо конкурска Тываны багай эвес төлээдилер. Олар шупту Москва, Красноярск, Улан-Удэ хоорайларның аңгы-аңгы өөредилге черлеринин студентилери болза-даа, маңа төрөөн черинин адын камгалааны мактанчыг. Чижээлээрге, Радмила Күжүгет чурттуң он-он хоорайларында өөренип турар бүгү тыва студентилеринин «Мисс студент-06» конкурсузунуң тилекчизи атты чаалап алгандан бээр чаа-ла ай чедип турар. Бо удаа ол чедишкенин катаптаар ирги бе деп бодап ордум. Ооң удурланыкчылары база хоомай эвес кыстар болдур ийин. Чижээлээрге, моол чараш кыс Анхбаяр Бямба-Очирны, тыва даңгына Марта Монгушту база Томск хоорайдан Жанара Смагулованы чүү дээрли? Оларның үнүүшкүн бүрүзүн көрүкчүлөр магадылалдың шимээн-дааштыг адыш часкаашкыннары, чамдыкта харын-даа деткишкенин алгылары азы сыгыт-биле хүлээп ап турган. Ынчангаш ТР-ниң культу-болгаш сүлдө-сүзүк сайзыралының сайыдының оралакчызы, ТР-ниң алдарлыг артизи Галина Сюрюнге удурткан интернационалы улуг жюри бо сөөлгү үш кыстың аразындан-на «Көрүкчү-лерниң хандыкшылының шаңна-

«Мисс Азия-2006»

рейлер аразында чапсар-ларны Тыванын болгаш чоок-кавы девискээр-лерниң про-фессинал болгаш бот-ты-вынгыр артистери боттарының солун номер-лери-биле «дуглап» турган. Чижээлээр-ге, кончуг чараш классиктиг танцыны Бурятия-дан «Ве-ра» студиязының артистери, орус баштак танцыны Томск хоорайдан уруглар, Абакан — Красноярск — Кызыл хоорайның чыынды брейк-чилери амгы үениң оолдарының чиик-адак хостуг самын, Улан-гомнун Аныктар театрының арти-зи Мами Таванин «Чылгычы» деп танцыны, Кызылда уругларның «Эдиски» танцы театры «Хам-наашкын» деп танцыны, ыраа-жылар Омак Ооржак, Борбак-оол

Бо чүүлдерге мөөрей эрттирбээн, анаа көргүзүлгөр болган.

Дөрткү мөөрей – эштир костюмнер бараалгадыр «Тергин чараш кыс» болган. Шыны-биле чугаалаар болза, бо мөөрейниң кол сорулгазы көрүкчүлөргө эштир костюм бараалгадыры эвес, а аныак кижиниң чараш дурт-сынын магададыры болгай. Аңаа Башкирияның төлээзи Юлия Бахтияева бодун кымдан-даа артык эки көргүскен деп жюри шиит-пирлээн.

«Мисс-модель» мөөрейге кыстар аар өртектиг кештерден даараан кышкы шубаларны кедип алгаш тускай кылган сцена кырынга аай-дедир кылаштажып, бараалгаткан. Ооң кол шаңналын Бурятияның төлээзи Союна Бухаева чаалап алган.

Моолдан келген чараш кыс Анхбаяр Бямба-Очир «Мисс-грация» мөөрейинге кымдан-даа артык аяныг, чараш кылаштап тургаш, ол шаңналга төлөптиг болган. «Сагыш-сеткилге тааржыр кыс» деп шаңналды бистин чаңгыс чер-чурттуувус Евгения Юрге тывыскан.

Конкурстуң тускай мөөрейлеринин тилекчилеринге дипло-нарны, акша шаңналда-рын болгаш тиилээн

тиилээни ол. Радмила Күжүгетке «Мисс Азия-06»-ның оваадайын, лентаны эрткен чылгы конкурстуң вице-мизи Альбина Мухамедянова (Башкириядан) байырлыг байдал-га кедирген. Бо чылгы тилекчи Радмила Күжүгет оолдарга үде-дип алгаш, бедик индир кырынча үнүп келирге, зал чаңгыс чер-чурттуунун чедишкенинге өөрүп, үргүлчүлөдиг адыш часкааш-кыны-биле байыр чедирип турган.

«Мисс Азияга» тилекчинин ча-йынналып турар оваадайындан, лентазындан аңгыда, муң доллар-ны база конкурстуң организа-кчылары тывыскан.

Азия-Оожум океан девис-кээрлеринин аныктарының бол-гаш студентилеринин «Азия төвү-гө ужуражылгалар» деп VI шуул-ганын иштинге аныктарның хип-

Салчак, Улан-Удэден Яков Сычев эки кыс-биле чараш ырыларны, Индиядан аалчы Ашок Раджа «Кызыл» дугайында бодунуң чогаатканы шулуун англи дылга бараалгаткан.

Чараш кыстар конкурсузунун бирги мөөрейи – «Аянчыткан национал костюмнер» болган. Киржикчилерниң аңаа кызып белеткенгени кончуг, чижээлээрге, Даг-Алтай Республикандан Аида Байрышеваның эгиннери өрү шиштейтир үнүлөй берген ак-көк хеви тыва тоолда безин кирген Сүмбер-Уула – Белуханы херечилеп турар. Агинск-Бурят автономнуг округтан Жалма Цыденова боду-даа, даарап кеткен бурят национал хеви-даа бир онзагай кылдыр меңээ көзүлдү. Бо номинацияга кол шаңналга база ол төлөптиг болду. Сайн, Жалма, сайн!

Кыстар дараазында мөөрейге амгы үениң ажыл-агыйы костюмнерин аяныг көргүскеннер, а ооң соонда, спортчу танцыга салым-чаянын бараалгатканнар.

мөөрейлеринин аттарын бижээн кызыл торгу ленталарны хөрээнге кедирип турган. «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның Тывада девискээр салбыры бистин чаңгыс чер-чурттуувус Радмила Күжүгетке бо конкурска эки киржип турары дээш 15 муң рубль шаңналды тывыскан. Башкирлерниң бүгү-делегей конгрессинин төлээлери Казахстандан Дана Джангарашевага база боттарының бедик үнелелин берип, тускай шаңналды сөңнээн.

Ам конкурстуң эң кол кезээнге – тилекчилерге доктаалы. «Мисс Азия-2006» конкурстуң «Вице-мисс» адын Казахстандан Дана Джангарашева чаалап алган. Бо чараш кыска конкурстуң дипломун, 500 американ долларны тывыскан болгаш кызыл лентаны хөрээнге кедирген.

Конкурстуң дээди шаңналы – «Мисс Азияны» тыва кыс Радмила Күжүгетке жюри тывыскан! Эр хей, Радмила! Ол бо чайын ийи дугаар чараш кыстар конкурсузунга

хоп культуразының конкурсузу база болуп эрткен турган. Оон тилекчилерин «Мисс Азия-06» конкурстуң соонда, фестивалды улаштыр хаап тургаш, шаңнап-мактаан. Бо конкурска республиканың аалчылары – Абакан биле Красноярск хоорайларның кат-тышкан «Х-Гены» брейк-данс бөлүү тилелгени чаалап алгаш, 10 муң рубль-биле шаңнаткан. Тилекчилерге байырны рэл талазы-биле Бүгү-россия конкурсузунун тилекчизи Дмитрий Коробейников чедирген.

Аныктарның ээлчеглиг бо улуг шуулганының бүгү киржикчилеринге Чазак Даргазының оралакчызы Шолбан Кара-оол байыр чедирген. Ол бүгү делегацияларның удурткучуларынга болгаш ону эрттиреринге идеп-кейлиг киришкен албан черлери-ниң удурткучуларынга хүндүлүг бижиктерни тывыскан.

Юрий КӨК-ООЛ.

Улангомдан Ганчимэг Бямбажав, Бурятиядан Тамара Васильева, Тывадан Евгения Юрге, Томски-ден Жанара Смагулова, Новосибирскиден Олеся Похилук, Тыва-дан Марта Монгуш, Кыргыстандан Айжан Асырбекова, Агинск-Бурят автономнуг округтан Жалма Цыденова болгаш Тывадан Рад-мила Күжүгет олар-дыр.

Конкурстуң тилекчизинин ча-йынналып турар оваадайын сцена-

лын» илередир ужурга таварыш-кан, аңаа студентилер хоорайы – Томск чурттуг казах кыс, келир үениң радиоинженери Жанара Смагулова төлөптиг болган.

Конкурстуң киржикчилери кез-жээ дургу чаңчылчаан элээн каш мөөрейлерге киришкеннер, ол ышкыш башкарыкчыларның бө-дүүн-даа болза, чамдыкта кижини бодандыра бээр айтырылганын харыылааннар. Шаңналдыг мөө-

Хоочун мөгелер хирежи

Үлегерин көргүскеннер

Август 13-те Совет Тываның 5 чылы стадионунга ТАР-ның 85 чыл оюнга, Республика Хүнү, Наадымга тураскаат-кан тыва хүрештин бир онзагай байырлалы болуп эрткен. Республиканың хоочун мөгези, самбога, хостуг хүрешке, дзюдога ССРЭ-ниң спорт мастери Иван

Хураган бодунуң 50 харлаан юбилейинге тураскаадып, республиканың 50 хардан өрү назылыг 128 хоочун мөгелеринин аразынга хүреш маргылдаазын бедик деңгелге организаптап эрттирген.

(Уланчызы 5-ки арында).

(Тенчүзү. Эгези 4-кү арында).

Хүреш эгелээринин мурнунда ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак, Кызыл хоорайның мэри Д.К.Донгак хоочун мөгеге байыр чедирип, ооң эки эгелээшкинин деткээнер. Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак бодунуң чугаазынга, эш-өөрүнүн деткимчези-биле бир дугаар мындыг маргылдааны эрттирип турарын онзалап демдеглээш, бо хоочун мөгелер бистиң республиканың адын Россияга, Россияның адын делегейге камгалап, алдаржыдып чоруур аныяк мөгелерни кижизидип, өөредип өстүрген башкылары-дыр деп айткыш, олар бодунуң үзүндө бистиң республиканың адын Россияга, делегейге чаңгыс эвес удаа камгалап чораанын база демдеглээш, ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Д. Ооржак бодунуң чугаазынга 50 харлаан юбилейин таварыштыр база республикага спортту хөгжүдөр дээш кирип чоруур төлөптиг үлүг-хуузу дээш «Тыва Республиканың шылгараңгай күш-ажылы дээш» медалы-биле шаңнаан. Кызыл хоорайның мэри Д.К.Донгак хоочун мөгеге байыр чедиргеш «Кызыл хоорайның Хүндүлүг хамааты» деп бедик атты тывыскаан.

База бир солун чүүл Иван Хураганын самбого ССРЭ-ниң спорт мастеринге чедир өөредип каан баштайгы башкызы, ССРЭ-ниң алдарлыг тренери А.А. Полупанов Владивостоктан келген, ол ышкаш Барнаул хоорайдан ССРЭ-ниң алдарлыг тренери В.А. Метелице, Красноярскиден Россияның алдарлыг тренери В.В. Беруношин, ССРЭ-ниң спорт мастери А.Р.Зуев маргылдаага чаладып келгеннер.

Маргылдааның тугун Тес-Хем чурттуг республиканың хоочун мөгези, ТАР-ның тургустунганының 50 чыл оюнда шүүлгеш, республикага бир дугаарында бүрүн дериг-херекселдиг аът-биле шаңнаткан Валерий Араптан, аныяк мөге Начын Хураган көдүргеннер.

Республиканың эң хоочун 128 мөгелеринин аразында хүреш маргылдаазы-даа эгелээн. Оларның аразында кымнарны чок дээр

боор. Спорттун национал хевирлеринге Сибирьниң болгаш ыраккы Чөөн чүктүн 9 дакпыр чемпиону 60 харлыг Карат-Кат Ооржак, республиканың ат-алдарлыг мөгези чораан, милицияның курлавырда полковниги 74 харлыг Даржаа

Куулар, самбо хүрешке ССРЭ-ниң спорт мастери Өлзей-оол Ооржак, хоочун мөгелер Бай-Тайгадан Киров Хунан, Сүт-Хөлдөн Сыын-оол Күжүгет. Чөөн-Хемчиктен Доржукай Долаан, Чеди-Хөлдөн Маадыр-оол Ховалыг, Эрзинден Сергей Ынаалай, Тес-Хемден Виктор Чооду дээш...

Шынап-ла, бодунуң үзүндө хөйүнү хөлзедип чораан мөгелер, олар чеже катап кожууннарга, республикага шүүлбээн дээр. Ынчалза-даа оларның аразында

20 чылдар иштинде хүрешпээн, хүрештен олар ырай берген болгаш чамдык аргаларны чедир ажыглавын барганындан октадып-даа алыр болдулар. Оларга ол хомуданчыг болбайн канчаар. Кызыл хоорайның мэри хоочуннарның хүреш маргылдаазын чылдың организастаары чугула дээн болгай.

Ийги салыгның эгезинде, хоочун мөгелерниң эң улуу 74 харлыг Даржаа Куулар биле 60 харлыг Кара-Кат Ооржак таваржы берди. Улуг улустун назын бодунуң үзүн алыр дижир болгай, Кара-Кат Ооржак аныяк болгаш дораан октап алды. Бо салыгда Сүт-Хөлдүн мөгези Ооржак Өлзей-оол Улуг-Хемден келген Сергей Даңзы-Белекти, Каа-Хемниң мөгези Лазо Монгуш Бай-Тайганың мөгези Борис Намчылды, Сүт-Хөлдүн мөгези Сыын-оол Күжүгет Чадаананың мөгези Александр Монгушту октагылааш, дараазында салыгже киргеннер.

Үшкү салыгда хүреш улам чидигленип эгелээн. Назыны арай аныяк мөгелер хоочуннарын ажып

лай (Эрзин), Виктор Даржаа (Кызыл), Анатолий Кара-Сал (Кызыл), Николай Хорлуу (Тес-Хем), Сыын-оол Күжүгет (Сүт-Хөл), Лазо Монгуш (Каа-Хем), Анатолий Куулар (Чөөн-Хемчик),

Шүүлгеш хоочун мөгези Сергей Ынаалай.

Аъттар-биле шаңнаткан 16 хоочун мөгелер, ортунда Владимир Орус-оол.

шүглүп чорааш машина-биле шаңнаткан чаңгыс-даа мөге чок. Ынчангаш Иван Хураганын шүүлгеш мөгенин шаңналынга машина салганы таварылга эвес. Оларның эди-ханы шүглү-даа берген болза, хүрежиниң чаражын көрүчүлөр магадап турдулар. Тыва хүрештин сүлдөзи — девиг дээр кижжи мен. Бо хоочун мөгелеринин девиг турарынын чаражын чүү дээр боор. Ылаңгыя Даржаа Кууларның девиг турарын кижжи көргөш 74 харлыг дээр аргажок чорду. Бистиң аныяк мөгелери-виске езулуг өөредиг болган хүреш болду.

Бирги салыгдан эгелээш 56 харлыг Самдан Анатолий, 58 харлыг Октябрь Түлүш, 60 харлыг Кара-Кат Ооржак, 74 харлыг Даржаа Куулар, 51 харлыг Ынаалай Сергей, 57 харлыг Лоза Монгуш бодунуң онагларын чиги-биле ажып алдылар. Бо хоочуннар 15-

ап эгелей берген. Бо салыгда хоочун мөгелер Кара-Кат Ооржак, Хунан Киров, Монгуш Александр, Виктор Чооду «чирлип» чоруй барганнар.

Кахан мөгениң дөрткү салыгы эгелээр деп турда, Тес-Хем кожуундан Тыва Республиканың Хоойлужудулга палатазының депутады Владимир Орус-оол чаңгыс чер-чурттуу, республиканың хоочун мөгези Валерий Араптан баштадыр, дөрткү салыгда арткан 16 мөгениң шүптүзүн аът-биле шаңнады. Бо кайы-хире улуг хүндүктел-ди. Мен үстүндө база айттым, бо мөгелерниң аразында Валерий Араптан өске аът-биле шаңнаткан мөге чок деп. Аъттар-биле шаңнаткан 16 мөгелерниң ады бо: Октябрь Түлүш (Чадаана), Николай Самдан (Тес-Хем), Ажы Донгак (Улуг-Хем), Өлзей-оол Ооржак (Сүт-Хөл), Сергей Ына-

Спартак Ооржак (Чадаана), Валерий Шадый (Каа-Хем), Камия Куулар (Барыын-Хемчик) Михаил Монгуш (Улуг-Хем). Бо мөгелерге Иван Хураган хүндүлел бижиктерни болгаш акша шаңналдарын база тывыскаан.

Беши салыгда Анатолий Куулар, Анатолий Самдан, Камия Куулар, Михаил Монгуш, Лазо Монгуш, Сергей Ынаалай, Октябрь Түлүш, Виктор Эртинне бодунуң онагларын октааш, 8 шыырак мөгелерниң санынче кирген.

Алдыгы салыгда Анатолий Кууларга Анатолий Самдан октаган. Михаил Монгуш Куулар Камияга, Лоза Монгуш Сергей Ынаалайга, Виктор Эртинне Октябрь Түлүшке тус-тузунда октагырганнар. Арткан дөрт мөгениң ады бо: 54 харлыг Түлүш Октябрь (Чадаана), 52 харлыг Камия Куулар (Барыын-Хемчик), 51 харлыг Анатолий Куулар (Чөөн-Хемчик), 51

харлыг Сергей Ынаалай (Эрзин).

Чедиги салыгда Сергей Ынаалай бодунуң онаа Анатолий Кууларны саадатпайн октап алды. Назыны аныяк болгаш ындыг азы белеткенгенинде Сергей Ынаалайның хүрежи өске мөгелерден ылгалып турду. Камия Куулар биле Октябрь Түлүш дыка үр хүрежи келгениниң түннелинде Камия Куулар октап алган. Түннелинде Сергей Ынаалай Камия Кууларны октааш, бир дугаар республикада хоочун мөгелер аразында Иван Хураганын организастааны хүреш маргылдаазына шүүлгеш «Жигули-1500» лада машинаның ээзи болган. Ийги черни алган Камия Кууларны улуг өртөктиг соодукчу-биле шаңнаан. Үш, дөрт дугаар черни алган мөгелер Октябрь Түлүш биле Анатолий Кууларны Кызыл хоорайның иштики херектер эргелелиниң начальниги Владимир Монгуш өңнүг телевизорлар-биле шаңнаан.

«Тиилелгеже чүткүл дээш» тускай шаңналга хоочун мөге Александр Ак-Салович Монгуш төлөптиг болган. «Эң хоочун мөге» деп шаңналды Куулар Дугаржапович Даржаага тывыскаан. «Эң чараш аргалыг мөге» деп шаңналга Анатолий Самдан, «Эң чараш девиг» деп шаңналга Алексей Хертек (Мөңгүн-Тайга), «Эң чараш спортчу идик-хеп» деп шаңналга Виктор Чооду (Тес-Хем) төлөптиг болганнар.

Иван Хураганын хоочуннар аразында организастап эрттирген хүреш маргылдаазына деткиччилер дыка хөй болган. «Чаңгыс демниг Россия» партиязындан эгелээш, ону борта доозазын бижиири болдунмас. Чүгө хүреш маргылдаазын организастап эрттиреринге хоочун мөгениң чаңгыс чер-чурттуглары тес-хемчилерден дыка хөй кижилер деткиччилээн. База бир борта онзалап демдеглеп каар чүүл болза, хүрежи келген хоочун мөгелерге оларның чаңгыс чер-чурттуглары, төрөлдери, эш-өөрү дыка хөй белектерни, акшатагерикти белекке сунуп, байыр чедирип турдулар.

Хоочун мөге маргылдааның организастап эрттиреринге төлөптиг үлүг-хуузу кириген эш-өөрүңгө, деткиччилерге өөрүп четтиргениниң хүндүлел бижиктерин, бодунуң хуузуңдан турскаалдык медальдарны тывыскаан. Чаңгыс сөс-биле чугаалаарга, хоочун мөгелерниң аразында бир дугаар организастап эрттирген хүреш маргылдаазы бедик деңгээлге эртип, көрүчүлөргө хүндүктелчин чаалап алган. Түннелинде чүнү чугаалап болурул дээрге, хоочун мөгелер аныяк мөгелерге үлөгер-чижээн көргүстүлөр. Олардан өөренип ап болур чүүлдер ам-даа хөй дээрзи каракка көстүп турду.

Сергей ХЕРТЕК.

Марафонга чарыш

Ия Донгак —

ийи дакпыр чемпион

Байырлардарның бирги хүнүнде, август 13-те, эр болгаш херээжен марафончуларның 42 км. 195 метрге чарыжы болган. Аңаа ниитизи-биле 74 марафончу киришкен. Эр-даа, херээжен-даа

чадаг чарышчылар ийи бөлүккө чарлып алгаш маңнааннар.

Марафончулар «Чедер» курортундан маңажып үнгөш, хоорайда Чазак бажынының мурнунга финишке кээп турганнар. 18 хар-

дан 35 хар чедир назылыг эр аныяк марафончуларның аразында Арыг-Бажы сумдан күш-культура башкызы Минчеш-оол Хамар-оол хемчээлди кымны-даа мурнай 2 шак 43 минута 46 секунд иштинде маңнап эрткен. Ийги черни «Бистиң бажынывыс» МУБ-тун ажилчыны Игорь Маады 2 шак 52 минута 46 секунда иштинде эрткеш, ээлээн. Үшкү черге Кунгуртун суурдан Равиль Доржу төлөптиг болган, ооң үези 2 шак 53 минута 34 секунда.

Ол-ла хире назылыг херээжен марафончулар аразында бузурелдиг тиилелгени Көк-Тей школазының башкызы Ия Донгак (3.28.44 сек.) чаалап алган. Ийги болгаш үшкү черлерни ТКУ-нуң студентизи Мира Балчырбай (3.35.42 сек.) биле автоорук техникумунуң башкызы Роза Сотпа (3.40.21 сек.) олар үлөшкеннер.

Бо ийи чарыштын тиилекчилеринге «Жигули» марканы чик

автомобильдерин август 15-те «Хүреш» стадионунга хөй чоннун мурнунга тывыскаан.

Ийги черни ээлээн эр болгаш херээжен марафончуларга соодукчуларны, а үшкү черлерни алган спортчуларга телевизорларны шаңнал кылдыр берген.

35 хардан өрү назылыг эр спортчулар чарыжында Кызыл хоорайдан Алексей Бүрбү кымны-даа мурнай келген. Ооң үези 2 шак 50 минута 25 секунда болган (бо хемчээлге ол бүгү марафончулардан ийи дугаар келген). Ийги черни спорттун хоочуну Алексей Оюн (3.15.28 сек.), а үшкү черни Владимир Комбу (3.16.23 сек.) ээлээн.

Бо хемчээлге 35 хардан өрү назылыг маңнаан херээженнерден чаңгыс Херелмаа Куулар финишке маңнап келген. Ол бо чылгы марафонунуң тиилекчизи болган.

Бо спортчулардан тиилекчилерге телевизорларны тывыскаан.

Ийги-үшкү черлерни алган чадаг чарышчыларны пылесостар-биле шаңнаан.

Марафон чарыжында Ия Донгак ийи дугаар чемпионнап турары бо. Эрткен чылын ооң ийи эжи Ая Доспан «Ока» марканың автомобилдин чаалап алганын улус сактыр. Ая бо чылын финишке чедир маңавайн, чарыжын эрте соксаткан.

Аныяк эр спортчулар аразында марафон хемчээлиниң чемпиону чылдың-на солчуп турар. Эрткен чылгы чемпион Дуяг Күнзек бо чылын мырыңай 9 дугаар маңнап келген.

Марафончуларның эң улуу, 60 хар ажып турар Даңзычы Хертек Москвада «Межпромбанк»-ның төлээзи Алексей Мельников Тывадан сенаторлар С.Пугачев биле Л.Нарусованың мурнундан 1000 долларын «Хүреш» стадионунга тывыскаан.

Юрий КӨК-ООЛ.

Эргим чонум, ха-дунма,
Наадымның киржикчилери, чылгычылар,
аът мунукчулары!

Бөгүн кайгамчык онза байырларда аът чарыжын эрттирер дээш мында чылгып келген-дир бис. Бурун шагдан бээр аът тыва кижиге ыдыктыг мал чораан. Эки аът ээзиниң тынын ап чораан таварылгалар кайы көвей.

Шаг-шаандан тыва чон аътка ынак, ону хүндүлээр, ыдыктаар чораан. Агбелеривистиң чаагай чаңчылдарын бистиң чежилеривис, силер, хоочун-даа, аныяк-даа чылгычылар уламчылап, Тывага чылгы мал бажын көвүдөдир дээш, хөй ажылдарны кылып турар болгай силер. Силерниң күженишкиннериңер хилис

барбайн турар: шынап-ла, чыл келген тудум, Тывада чылгы бажы нежежип, аът чарыштары удаа-дараа эртип турар. Түмөн сүргү чылгыны өстүрүп, аът спортун улам ыңай сайзырадып чорууруңарга чоргаарланмас аргажок. Ынчангаш силер дег, экер-эрес чылгычылар турда, бистиң Тыва Республикага чылгы мал өзүп көвүдээр, аът спорту моон-даа ыңай хөгжүп-сайзыраар дээрзинге ыяк бизүрээр мен.

Аът чарыжыңа тиилелгени силерге күзедим. Бүгү-ле ажыл-амыдыралыңарга чаагай буян-кежиктерлиг болуңар! Ээзиниң эрзиниң шенээр, эки аъттар көвүдесин! Чүс-даа аъттың мурнунга кээр, чүгүрүктөр делгезсин!

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.ООРЖАК.

АЪТ ЧАРЫЖЫ

Бо чылын Наадым-2006 болгаш Республика Хүнү база ТАР-ның үндөзилеп тургустунганының 85 чыл оюн демдеглээн 3 дакпыр байырларда чылдыңна аът чарыжын көрүп чаңчыкканывыс Тос-Булак аржаанның девискээринге, шынап-ла, кажангызындан-даа хөй чон чыылган – кижиге – кизирт, аът бажы – козурт, машина-балгат – казырт. Мурнуку чылдарда Наадым байырларында аът чарыжыңа чүгле узак чүгүрүк малдарның тиилекчизинге автомашина берип турган болза, бо чылын чавааларның 20 км. хемчээлге эрткен аътка база автомашина салган.

«Өг хоорайжыгажының» девискээринге баштай чоруктуг чаваалар чарыжын 10 км. хемчээлге салган. Чарышты кылып черни каракка колдуунда көстүп турар тырыккы кылдыр кылганы онзагай. Ынчангаш 5 км. хемчээлдег тырыккыны чаваалар ийи долганыр, кымның ады кайда канчаар чоруп турарын дуран-биле бараадап көрүп болур.

Бо хемчээлге шупту республиканың ол-бо кожууннарындан 22 чавааны ээлери кириштирген. Аныяк чоруктуг малдарның чарыжыңа бирги черни Улуг-Хемниң Хайыракандан Александр Түлүштүн доруг чаваазы хемчээлде 17, 17 минута дургузунда эрткеш, бирги черни алган, мунукчузу Дондуп Чечен. Ийги черни Чөөн-Хемчиктен Артыш Монгуштун база-ла доруг чаваазы, 3-кү черни Сүт-Хөл кожууннун Ишкинден Болат Түлүштүн бора малы, 4-кү черни Чеди-Хөл кожуундан Юрий Оруспайның база-ла бора малы, 5-ки черни Херел Ховалыгның чаваазы ээлээн.

Чаваалар чарыжының соон дарый аът чарыжының парады болган. Аңаа кожууннарың төлээлери шупту киришкен. Тыва Республиканың Чазак Даргазы Шериг-оол Ооржак, көдээ ажыл-агый сайыды Виктор Лавриненко парад киржикчилеринге байыр чедирип чүве чугаалаан. ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.Ооржак чыылганнар, малчыннар болгаш аалчыларга байыр чедиргеш, тыва кижиге аъттың салдарын тодаргай чугаалааш, республикада чылгы малдың өзүп турарын онза-лап айткан, сөөлгү чылдарда аът спорту республикада сайзыралды алганын, Чазак ук ажылды хөг-

жүдөр талазы-биле деткимчени кылып, моон соңгаар келир чылдан эгелеп, шупту хемчээлдерге эрткен аъттарның шаңналы кылдыр автомашиналар салырын чонга дыңнадырга, динмиттиг адыш каскашкыны-биле чон ону хүлээп алган.

Чазак Даргазы оон аңгыда ипподромну чаагайжыды кылып даалга бергенин, аңаа чүгле

улуг кичээнгеи аът спортунга тускайлап турары дээш, шынап-ла, улуг өөрүшкүнү болдуруп, Чазак Даргазы Шериг-оол Ооржак-тын сестерин чон ураалаашкын-

Наадым-2006-ның 30 км хемчээлге чемпиону Виталий Ховалыгның бора ады.

Наадым байырлардарында эвес, өске-даа үелерде чоруктуг малдарның чарыжын кылып турар апарын, ол ажылды сегидери-биле аъттар садып алырын, аңаа тускай аът мунарынга өөредир школа ажыттынарын чыылганнар чугаалаан. Ук сорулгалар аътка ынактарга, аът спортунун бердинкичилеринге улуг өөрүшкүнү оттурган.

Тыва кижиниң аът малга бердинген ынакшылы, аът дээнде сергек омакшылы киткеп, республиканың удуртулгазы кончук

биле хүлээп көргөн. Дараазында челер улуг малдарның 15 км. хемчээлге чарыжы болган. Аңаа ниитизи-биле 28 мал киришкен. Бирги черни республиканың ук хемчээлге 7 дакпыр чемпиону Улуг-Хемниң Торгалыгдан чылгычы Санчы Сергейниң «Россия» шолалыг ады хемчээлде 24,10 минута дургузунда эрткеш, тиилекчи болган.

Мунукчузу Санчы Сергек. Ийги черни алдарлыг мөгевис Аяс Монгуштун бора ады, үшкү черни Чөөн-Хемчиктин Шемиден Евгений Кууларның Калчан-Доруу, 4-күзүн Улуг-Хемниң Чодураадан Начын Сендиниң ады, 5-кизин Сүт-Хөл кожуундан Валерий Кыргыстың ады ээлээн.

Челер аъттарга чылгычы Сергей Санчының «Россия» шолалыг адының эртип ораы.

15 км хемчээлге чүгле 6 чыраа аът киришкен. Бирги черни Чөөн-Хемчиктен Семен Ондарның 11 харлыг ады алган, мунукчузу Ай-оол Ондар. Ийигизин Кызыл кожууннун Кур-Черден Ай-Херел Түлүштүн «Дымок-Бора» шолалыг ады, үшкү черде Сүт-Хөлден Сергей Донгактың «Чыраа-Боразы», 4-кү черде Барыин-Хемчик кожуундан Меңгилек Хертектиң 10 харлыг ады, 5-кизин Сүт-Хөл кожууннун Суг-Аксындан Валерий Монгуштун ады ээлээн.

Үстүнде хемчээлдерге шаңналыг чер алган аъттарның ээлеринге ТР-ниң Күш-культура болгаш спорт агентилелиниң даргазы Вячеслав Кара-Тонуг медалдарны, улуг соодукчуларны, өңнүг телевизорларны, DVD-плеерлерни, доозун-сорарларны болгаш спортчу костюмнерни тустуунда тывыскаалаан.

20 км. хемчээлге чаваа аъттар чарыжыңа Барыин-Хемчик кожууннун Аксы-Барлыктан Владимир Күжүгеттин Калчан-Доруг малы бүзүрелдин-биле бирги черни чаалап алган. Ийги черде Чөөн-Хемчиктин Шемиден Виталий Ховалыгның доруг малы, 3-кү черде Тыва Республиканың Арзылаң мөгези, самбо, хостуг болгаш тыва хүрештерге спорт мастери Иван Хураганның шаңналы дээш эрткен хоочун мөгелер аразыңа эрткен тыва хүрештин тулган чемпиону, чылгычы Сергей Ынаалайның ала ады ээлээн. Бо чарышка ниитизи-биле 200 хире чаваалар киришкен.

Улуг узак малдарның эң кол чарыжыңа чаваалар аразыңа ийги черни алган аъттың ээзи Виталий Ховалыгның бора ады бо чылын чемпион болуп, автомашина шаңналыңа төлөттиг болган. Ийги черни Би-Хемниң Сесерлигден Экер Салчактың ады ээлээн. Чаваалар болгаш улуг аъттарның узун хемчээлдерге чарыжыңа 12 дугаар черге чедир шаңнаанын айттып каалы, а бирги черни ээлээн аъттарның ээлеринге кол шаңналдар – автомашиналарның дүлгүүрлерин Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Ооржак «Хүреш» стадионга тыва хүрешке Наадым-2006-ның тулган чемпиону илередир хүреш байырларының үезинде тывыскаан.

ӨГЛЕР КОНКУРУЗУ

Өглер конкурзуңа бо чылын барык кожуун бүрүзү боттарының шыырак малчыннарының өглерин эккеп кириштирген. Тожу кожууннун төлээлери бо чылын аңчыларның дыт чөвүрээзинден кылыры шаңда чадырын Тываның чурттакчы чонунга сонургаткан. Ук чадыры Тожунун аңчылары колдуунда иштик, хем ишти черлерге тудуп чораан. Чаңгыс кылып каарга, ыңдыг чадыр каш-даа чылдар дургузунда турар деп Тожу кожууннун төлээзи тайылбырлады.

Кожуун бүрүзүнүн тиккен өглеринде өгнүн иштики дериг-херекселдери шуптузу бар, уран каастакчы, силбилкичи шеверле-

ривистиң тыва аптараларны, үлгүүргелерни угулзалап кылганы онзагай. Оон аңгыда деспилер, тараа соктаар согааш-баланы ыяштан чазап кылганы бир тускай. Черле ыңчаш үе аайы-биле амгы тип турарывыс өглерниң иштики дериг-херекселдери болгаш өгнүн боду-даа онзагай апарган. Ишти делгем, өг бүрүзүнде Россия Федерациязының Президентизи В.В.Путинниң чуруу, РФ-тиң сүлдө демдээ болгаш РФ-тиң болгаш Тыва Республиканың күрүнө туктарын көскү черлерде тургускулаан. Чуруктарны дөрдө чалаан.

Тыва чоннун кол чүдүлгези – сарыг шажынның болгаш, дөрдө ширээ кырында бурганнарны чалааш, оң баарында өргүл кылып дагылдарны, өске-даа херексел-

дерни делгээн, оон баарында чулаларны кыпсып каан. Өгге туруп болгу дег херекселдерни барык шупту өг бүрүзүндө көрүп болур. Малчыннарның конкурска белеткенгени шыырак дээрзи-ле иле. Тыва чемнер дугайында чугаалаан-даа херээ чок.Кожууннар аайы-биле тиккен өглерде тыва чемнерниң шупту хевирлери бар: хойтпак, быштак, ааржы, курут, саржаг, череме, дүлген ээтке чедир. Меңгүн-Тайганың өөндө тус черниң база бир онзагай аны тарбаганы сонургап болур.

«Өглер хоорайжыгажының» чанынга Тожу кожуундан эккелген ивини чон сонургап көргөн. Аңаа чамдык улустун чугаазындан дыңнаарымга, ук ивини Чеди-Хөл кожуунга белек кылдыр берген-даа

дидип турдулар. Хендергениң тайгаларыңа иви малды азыраар болза, база-ла ижигип чоруй баар, ажырбас-даа ирги бе деп бодандым-даа.

Кожууннарның тиккен өглери чеже-даа каас-чараш, дериг-херексели четчир бол, комиссияның шиитпири-биле бо чылын Бай-Тайга кожууннун «Кызыл-Даг» КУБ-тун малчыны Буян Сергеевич Калдар-оолдун тиккен өө бирги черни ээлээн. Өгнүн ээлеринге автомашина дүлгүүрүн Тыва Республиканың Чазак Даргазы Шериг-оол Ооржак Наадым-2006-ның тыва хүрешке тулган чемпиону илередир хүреш үезинде «Хүреш» стадионунга байырлыг байдалга тывыскаан.

Каң-оол САТ.

Аяс Монгуш — 15 дакпыр чемпион!

Эргим чонум, ха-дунма, мөгелер,
Наадымның киржикчилери!

Бөгүн бис кайгамчык онза байырлалда чыгып келген, хөйгө көрүштүг, ачыр-дачыр тутчуп үнөр хуреш маргылдаазын четтикпейн манап олурар-дыр бис.

Бурун шагдан бээр адаан-мөөрейде ачыр-дачыр тутчуп билир, тоолзуг чараш Тыва чер ооң калбак-делгем девискээрин куржааланган хая-сыннар дег, мөчөк-мөчөк шыңганнарлыг, девий бергенде эзир куш сагындырар, эзээрдеп келир экер-эрес мөгелерниң чурту болгай. Ынчангаш тыва чон хурешке эг-ханьндан ынак, ол чокта байырлал-даа байырлал болбас. Хуреш дээнде тынын садар хурешке ынактар, ооң мөгейкичилери, деткикчилери база бисте болгай.

Тыва чоннуң хостуг-шөлзөн, тодуг-догаа амыдыралының, тишеттирбес сүр-күчүзүнүң, ыдык сүлдө-сүзүңнүң илерели болган национал хуреш кайгамчык солун, тура-соруктуг, утка-шынарлыг, көрүштүг чараш спорт болуп турар. Аңаа тыва чон сеткилинден ынак, ону канчаар-даа аажок сонуургаар, сураг-лыг мөгелерин национал маадырлар дег алдаржыдып хүндүлээр. Аныяк-өскөнниң бурун шагдан тура салгал дамчып келген тыва хурешке сонуургалы канчаар-даа аажок улуг болгаш хуреш спортунуң аңгы-аңгы хевирлеринге делегейге, Европага, Россияга чемпионнап турар аныяк оолдарывыс дыка көвей.

Ынчангаш Тыва Арат Республиканың 85 чыл оюнуң байырлалында база малчыннар Наадымында эртип турар 256 мөге киржикчилег бо хуреш чоннуң сонуургалын хаара тудуп, көрүкчүлерге, мөгейкичилерге чүге-даа деңнеп четтинмес кайгамчык өөрүшкүнү, магадаашкынны сөңнээр дээрзи чугаажок. Маргылдааның киржикчи мөгелеринге болгаш хуреш мөөрейин сонуургаар чедип келген чонга чедишкиннерни күзөвишаан, тыва хуреш улам ыңай сайзырап турар болзун, эрес-кашпагай, бедик мергежилдиг мөгелер ам-даа көвей өзүп-турзун деп йөрээдим.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.Ооржак.

Наадымның болгаш Республика хүнүнүн эң солун болгаш көрүштүг кезээ — улустун манааны тыва хуреш Кызыл хоорайның парыгының иштинде «Хуреш» стадионга болуп эрткен. Аяс, чылыг хүн болгаш ыңдыг болганы ол ирги бе, көрүкчүлөр стадионну бир шак чартык бурунгаар-ла долдур олуруп эгелзэн. Ынчалза-даа хуреш манаан чонну байырлалдың организакчылары чалгааратпаан: спорттун дайынчы хевирлериниң республика ассоциациязының оолдары чыылганнарга боттарының мастер чоруун бараалгатканнар. Аңаа «Чингис хаанның дужаалы-биле» деп уран чечен фильмде тырттырып турар аъттыг оолдар база кирип, көргүзүг оюннары-биле стадионну улам каастаан.

Ооң соонда тыва национал оркестриниң үдөлгези-биле аныяк кыстар болгаш оолдар танцы-самны бараалгатканнар. Ол үеде шөлче чыскаалып алгаш үнүп келген турган 256 шыырак дээр мөге уруглар кадактарны кедирген.

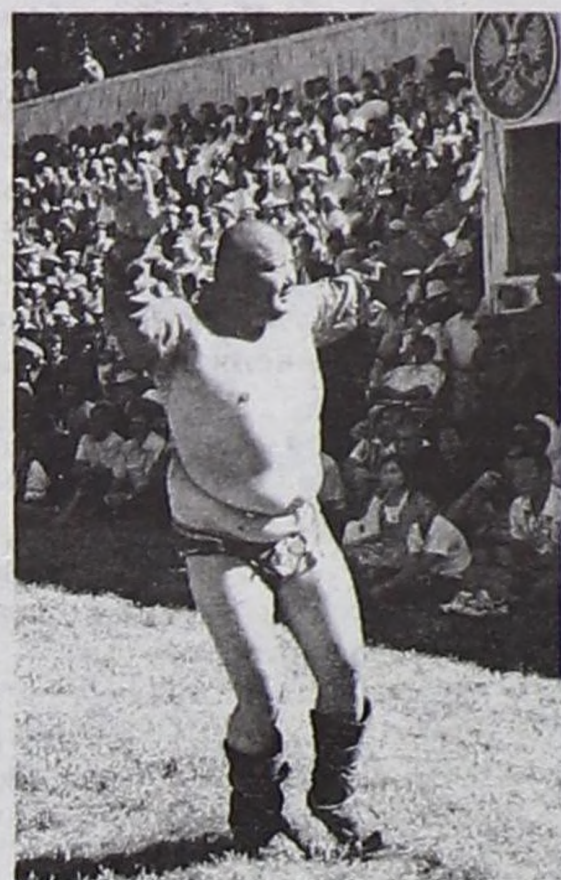
Чоннуң манааны хуреш-даа эгелзэн. Бо чылгы байырлыг хурешке киржири-биле Хакас Республиканың — 2, Даг-Алтай Республиканың — 4, Моолдун Баян-Улгий болгаш Копту аймактарындан 15 мөге келгенин чарлакчы стадионга чонга чангыс эвес катап дыңнатты. Моол мөгелер аразын-да аймактарнык бир Чааны болгаш Арзылаңнар бар. Ол мөгелерниң хөйүн болгаш чамдыкта-

рының баштайгы салыгларда-ла октаттырып алганын барымдаалааш, оларның дегерезиниң аттарын адавас бис, а элзэн шыырактарының аттары хурештин салыгларының аайы-биле черле сагындыртынар.

Тыва мөгелерге хамаарыштыр чугаалаарга, оларның аразында бистиң шыырак мөгелеривис барык шуптузу бар болган. Чүг-ле Алдын-оол Куулар, Владимир Монгуш дээр, кезек кижжи харын хурешпээр. Август 14-те аныяк мөгелер хурешинге шүүлген Начын Монгуш, аңаа үжүүр былаашкан Эрес Кара-Сал база акыларының аразында база черле багай эвес хурештилер. Начын мырыңай 16 улуг мөге аразынче кири хурешкенин баш бурунгаар чугаалап каайн.

Төрзөн чериниң мөгелериниң чыскаалын республиканың 14 дакпыр чемпиону, Чаан мөге Аяс Монгуш биле тыва хурештин хоочуну, Тываның болгаш моол аймактың Арзылаң мөгеги, бо

хонуктарда 50 харлап турар Иван Хураган баштап алган үнүп келген. Күрүнө тугун бо удаа база Аяс Монгуш Россия биле Тываның Ыдыктыг ырыларының аялгалары стадионга чангыланым турда, көдүргөн. Бирги болгаш ийги салыглар саадавайн доосту берди. Алтай Республиканың спорт сайыды Амас Шлыков бо хурешке киришкеш, Тес-Хемден мөге Чолдуг-оол Доржуга октадып алды. Улуг-шыырак кылдыр көстүр казак уктуг моол мөге Алтынбекти Анатолий Түлүш база

кеш, баштай арга кылып тургаш деңге барып уштулар, катап салыптарга, Геннадий Цевзэнни октап алды. Билдингир тыва мөге Опанас Семис-оол моол мөге Ю.Баттохтохту база октап каан. Бистиң бо мөгелеривиске аарыкчылар байыр чедирип алгыржып, адыш часкап турган. Убса-Нур аймактың 24 харлыг Чаан мөгеги А.Бямбажав Начын Кунгааны октаан, Б.Баатор Маадыр Монгушту кагган. Шак ынчалдыр 16 шыырак мөгелериниң аразынче ийи моол мөге кирген. Мен маңаа Даг-Алтай болгаш Хакас Республикалардан мөгелерни адавайн тур мен, чүге дизе, олар эге салыгларда-ла октаттырып алганнар.

16 мөге арткан. Баштай А.Бямбажав Тываның Начын мөгеги Кайгал-оол Донгакты октап кагды. Ынчалза-даа Геннадий Монгуш эжиниң өжээнин моол мөге Б.Баатордан негеп алды. Бадарч Генабиле хурешип тургаш, холу-биле даянып алган. Ынчап кээрге, Геннадий Монгуш ийи кончуг шыырак дээр мөгелерни октаан. Дараазында Аяс Монгуш Альберт Комбуй-оолду, Монгуш Ай-Демир Арзылаң мөге Вячеслав Монгушту, Алексей Монгуш тренер-башкызы Чимит Кууларны октап алган.

Судья коллегиязы арткан 8 шыырак дээр мөгени шөлче де-видип үндүрүпкөн. Ол дээр, Аяс Монгуш, А.Бямбажав, Геннадий

даа. Ынчалза-даа судьялар, а кол судья ССРЭ-ниң алдарлыг спорт мастери, хостуг хурешке делегей кубогунун ийи дакпыр эдилекчизи Александр Доржу, шииткелин өскертпээр. Бо удаа Чаан мөге дунмазын октап алгаш, 4-че баштай кирди. Андрей Хертек биле А.Бямбажавтын хурежи белең эвес болган, ынчалза-даа моол мөге дүргөн халдап тургаш, Андрейни октап алган. Бо мөгелерниң кайызы-даа үе-черге 24 харлыг оолдар болган. Омак Кара-Сал бо удаа Опанас Семис-оолга таварышты. Опанас эжин октап каапты. Дараазында арктан ийи мөге Геннадий Монгуш биле Ай-Демир Монгуштуң хурешин чон сонуургаан. Тывалар «мөгениң майыы кадырык» дижир, республиканың Арзылаңы аныяк мөгеге октадып алды.

5-тен 8-ке чедир шаңналдыг черлерни алган мөгелерге «Тыва харылзаа информ» болгаш «Тываавиа» бүдүрүлгө черлериниң, ол ышкаш ТР-ниң Күш-культура болгаш спорт агентилениниң өртекити шаңналдарын тывыскан.

7-ги салыгда 4 эң шыырак дээр мөге арткан. Аяс Монгуш Опанас Семис-оол-биле хурешкеш, даяндырыпты. А.Бямбажав Ай-Демир Монгушту дидим халдап тургаш, октап алды. Ай-Демирге моол мөге-биле хурешинге дуржулга четпес болган деп бодадым.

3-кү черлерни алган Ай-Демир Монгуш биле Опанас Семис-оолга Кызыл хоорай чагыргазы-биле Росбанкның өртекити шаңналдары - өңнүг телевизорларны тывыскан.

Ам ийи кончуг шыырак мөге арткан. Көрүкчүлөр Аяс Монгуш Наадымның 15 дакпыр чемпиону болур бе азы моол мөге шүглүр бе деп аразында маргыжып-даа турдулар. Кажан ийи Чаан мөгелер бо чылгы Наадымның тулган чемпиону ат дээр хурежи бээр, стадион ишти безин хөлзээзиниң апарган. Моол мөге А.Бямбажав халдап эгеледи. Ол элзэн хурешип тургаш, Аясты даяндыр шелиптер часты. Ынчалза-даа бистиң мөгевис бут кырынга туруп артты. Олар элзэн хурешип тургаш, бирээзи арга кылырга, иелзэн черге кээр дүштүлөр. Көрүкчүлөрниң чартыы «Хайым, катап салыр!» деп-даа алгыржып турдулар. Ынчалза-даа бо хурешке моол мөге А.Бямбажав баштай даяныпкан. (Чурукту көр). Судьяларның шииткели база ыңдыг болган. Ынчангаш Тываның Чаан мөгеги Аяс Монгуш республиканың 15 дакпыр чемпиону болган! Эр хей, Аяс!

Шүүлген мөгеге Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шериг-оол Ооржак «ВАЗ-07» автомобильдин дүлгүүрүн тывыскан. Үжүүлешкен моол мөге соодукчу-биле шаңнаткан.

Юрий КӨК-ООЛ.
Василий Балчий-ООЛДУҢ тырттырган чуруу.

Моол мөге Арслан Бямбажавтын баштай даяныпканын «Шынын» фотокорреспондентизи В.Балчий-оол тырттырган.

ийиги-ле салыгда октап каапты.

Кажан 32 шыырак дээр мөге артарга, оларның дөртү моолдар болду. Ол дээр, Убса-Нур аймактың Арзылаң мөгеги А.Бямбажав, Копту аймактың Цевзэн Энебиш, Арзылаңнар Ю.Баттох болгаш Б.Баатор олар-дыр.

Бо удаа 32 шыырак мөгелериниң аразынче кирген Тываның Арзылаң мөгеги Геннадий Монгуш Коптудан Ц.Энебиш-биле хуреш-

Монгуш, Омак Кара-Сал, Алексей Монгуш, Андрей Хертек, Опанас Семис-оол болгаш Ай-Демир Монгуш-тур.

Төлгениң ынчаар таваржы бергени ол ыйнаан, шөлче хурешип-биле баштай Аяс Монгуш биле Өвүрдэн 19 харлыг Алексей Монгушту чалаптарга, чон ол шиитпирге таарышпайн турарын илередип, алгыржып-сыгыржып эгеледи. Чамдык улус Аяс-биле моол мөгени салырын негеп турдулар-

Начын Монгуш база катап шүүлген

Республика Хүнүңге база Наадымга тураскааткан 18 харга чедир аныяк оолдар аразында хуреш Тываның 5 чылы аттыг стадионга болуп эрткен. 256 аныяк мөгениң хурешиниң эгелээр бетинде Турцияның Афины хоорайга болуп эрткен делегей чемпионнадының чемпионнарынга болгаш шаңналдыг черлерин элзэн оолдарга Тыва Республиканың Чазак Даргазы Шериг-оол Ооржак шаңналдарны тывыскан. Тывадан 14 аныяк оол ол делегей чемпионнадынга киришкеш, 5 алдын, 5 мөңгүн болгаш 7 хүлер медалдарны чаалап ал, Россияның адын төлөптер-биле камгалаан деп чарлаптарга, стадион долу көрүкчүлөр диңмиттиг адыш часкаашкыннары-биле спортчуларга байыр чедирген.

Байыр чедирип сөс алгаш Шериг-оол Дизижинович мынча дээр: — Делегейниң 62 чурттарының төлээлери киришкен улуг чемпионатка бистиң тыва оолдар Россияның адын камгалап киришкеш, кайгамчык тиилелгени чедип алган болгаш команда аайы-биле бирги черни элзэн. Ол чүнү көргүзүп турарыл дээр бистиң тренерлеривистиң чүткүлдүрүн көргүзүп турары ол-дур, ол ышкаш бистиң аныяк спортчуларывыстың кай-

гамчык талантызы-дыр. Оларга чоргаарланып, тиилелгези дээр байырдан чедирип, моон сонгаар-даа чедишкиннерни, улуг-улуг тиилелгелерни күзеп каалынар, эргим чонум! Бистиң спортчуларывыс мынчаар тиилеп-ле турар болзун!

Наадым байырлалында шудургу күш-ажылчы малчыннары-выска база байыр чедирип тур бис. Изиг чай, соок кыш дивейн, кызымаккай ажилдап, мал бажын

өстүрүп, бедик көргүзүлгелерни олар чедип ап турары өөрүнчүг. Хүндүлүг малчыннарывыска база изиг байыр!

Диңмиттиг адыш часкаашкыннары уламчылап турда, Оолак Сатка «Күш-ажылчы шылгарал дээр» деп медальды, Сергей Ооржакка «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» хүндүлүг атты Чазак Даргазы тывысты. Оон аңгыда Александр Сат, Отсукрен Маадыр-оол, Солаңгы Саая, Бады Хертек, Сымчаан-оол Орлан, Шулуу Маадыр дээр, өскелерге-даа шаңналдарны тывыскан.

Шаңналдарны тывыскан соонда, маргылдааның кол судьязы ССРЭ-ниң алдарлыг спорт мастери Александр Доржу маргылдаа ажиттыганын чарлааш, мөгелерни чалапты. Эрткен чылын 18 харга чедир аныяк оолдар аразында хурешке тиилекчи болган Начын Монгуш баштаан 256 мөгелер стадиону бир кылдыр марштап үнүп кээрге, чараш-даа,

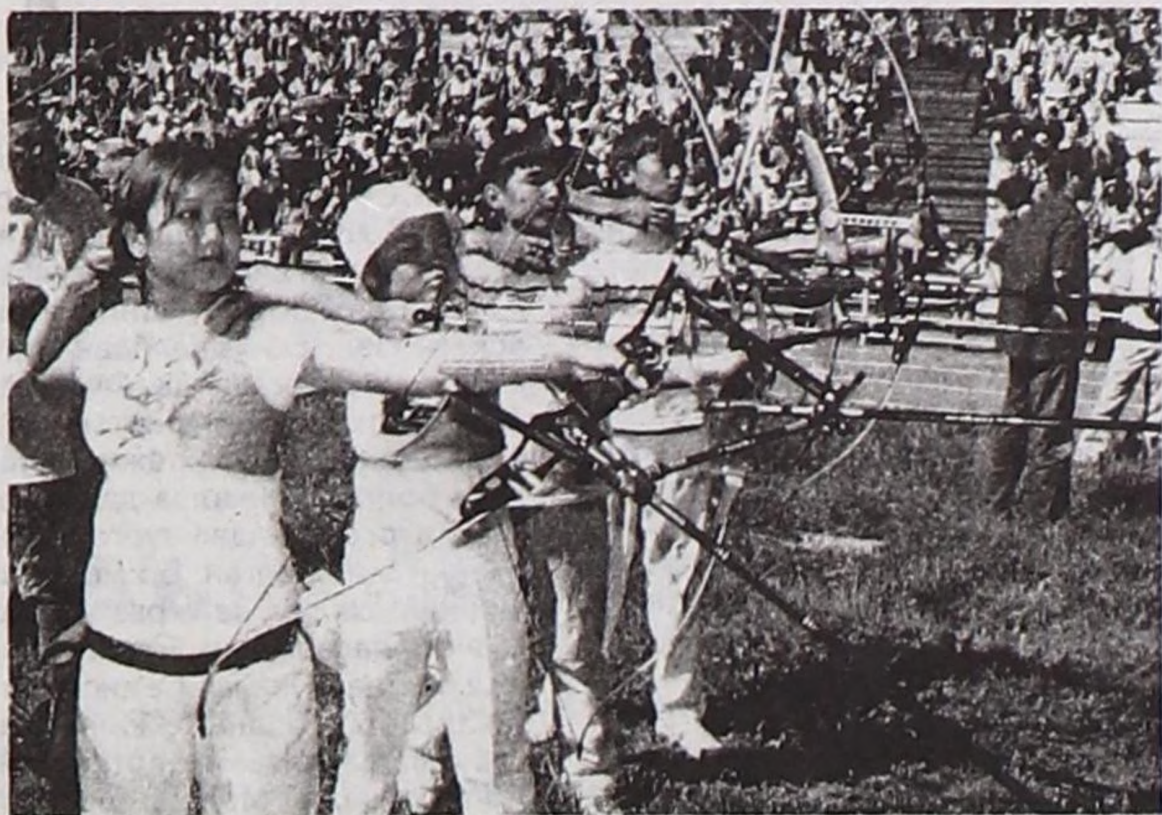

чоргааранчыы-даа аажок чорду. Хурешти Начын Монгуш биле Александр Норбу олар ажыдып, хурешип эгелзэн дораан-на,

Начын удурланыкчызын чииги-биле октап алды. Черле ыңаш улуг санында Начын чиик октап келди. Ооң белеткели шыырак дээрзин кижжи дораан эскерип каар-дыр. Аныяктарның саны хөй-даа болза, оларның хурежи чиик, дүргөн болгаш көөрге үе эрткени безин билдинмес. Чаа ады дыңналып турар, кижжи танывас аныяктар мырыңай эмгекч. Чылдан чылче аныяктарның хурешке сонуургалы көскүзү-биле бедип орап болгаш хуреш, хостуг хуреш секцияларыныче барып турарларның саны өзүп турары илден.

Аныяктар хурешинге Начын Монгуш база катап шүүлгеш, «Жигули-05» автомашина-биле шаңнатты. Үжүүлешкен аныяк мөге Эрес Кара-Салды көрүкчүлөр эки таныыр. Ол база доктаамал шаңналдыг черлерни элзеп келген мөге-ле болгай. 3-4-кү черлерни Күзечи Куулар биле Херел Ондар элзээр.

Светлана БАЛЧИР.

Тыва Арат Республиканың чидезилеп тургустунганының 85 чыл ою, Республика Хүнч болгаш Наадым-2006 байырлардарга тураскааткан ча адарынга республиканың чемпиону ат дээш эр болгаш херээжен улус аразына маргылдаа август 12-ниң хүнүнде «Тываның 5 чылы» стадионга болуп эрткен.

ЧА АДАРЫ

Стадионга чүгле түннел маргылдааны хей эвес көрүкчү сонургап көргөн, а шилиде тур август 11-де «Автомобилист» спортчу залдың чанында ча адар тирге болуп каапкан. Аңаа 12 оол болгаш 13 кыс шупту 24 серия аткан, ниити алган санының түңү-биле түннел маргылдааже киргеннерни тодарадып үндүргөн.

Тываның 5 чылы аттыг стадионга баштай 3-кү чер дээш месилдежишкен болган. Аңаа оолдардан 3-кү черни ча адарына спорт мастери, тренер башкы Эрес Дагба чаалап алган. Бирги чер дээш спорт мастери Юрий Монгуш болгаш спорт мастеринге кандидат Айбек Монгуш маргылдашкан. 50 метр хемчээлге 4 серия кылганының

түннелинде, сан талазы-биле Айбек Монгуш мурнааш, тилекчи болуп, бо чылын республика чемпиону атты чуртталгазының иштинде бир-ле дугаар чаалап алган.

Уруглардан түннел маргылдаага 3-кү черни спорт мастеринге кандидат, 2006 чылда Россияның команда талазы-биле кубогунун эдилекчизи Ольга Чамзо чаалап алган. Ийги черни бистиң база бир өзүп олурар олимпийжи идегеливис, ча адарына спорт мастери, Европа чемпиону, 2005 чылда аныяктар аразына Россия чемпиону, Тыва Республиканың чемпиону Сономаа Куулар алдарлыг спорт мастери, Олимпий оюнна-

рының 2 удаа киржикчизи, Европа чемпиону, Тываның төлөпиг кызы Елена Достайга ийи-ле сан четпейн баргаш, алган. Ынчалза-даа ооң 50 метр хемчээлге 4 серия кылгаш алган ниити саны ол-ла хемчээлге 1-ги черни алган Айбек Монгуштан ажыг болганын айтып каалы.

Ынчангаш 1-ги черни Елена Достай ээлеп, бодунун адын бадыткап, республиканың бо чылын чемпиону болган.

Тилекчилерге болгаш 2-3-кү черлерни ээлэннерге медальдарны болгаш өртектиг белектерни ТР-ниң Күш-культура болгаш спорт агентилелинин мурнундан Алексей Сандан тывыскан.

Бистиң корр.

ШКОЛАЧЫНЫ

ООРЛАП АППАРГАН

Тываның найысылалы Кызыл хоорайга өөреникчини оорлап аппарганының дугайында медээни «Новости» РИА-га хоорайның эрге-хоойлу камгалаар органнары дыңнаткан.

«Когараан кижиниң иезиниң чугаазы-биле алырга, август 12-ниң кезээзинде беш билдинмес кижилер кудумчуга шош-содаа эгелээн, ооң соонда олар ооң оолун күш-биле машинага олуртуп алгаш, билдинмес уг-шиже чоруй барганнар» деп, агентилелге медээ берген кижилер чугаалаан.

Өөреникчини оорлаанынга каразыттырып турар үш ажил чок кижини туткан, ынчалзажок

Интернеттен медээлер

амдыгаа дээр оолду кайда тудуп турарын билип алыры болдунмаан деп демги-ле медээ берикчизи немээн.

Кызыл хоорайның прокуратуразы РФ-тиң Кеземче хоойлузунун 126 чүүлү-биле (кижини оорлааны) кеземче херээн оттурган. Истелге чоруп турар.

«Новости» РИА.

КЫЗЫЛДА БЕНЗИН ӨРТЭЭ ЭН ААР

Россияда бензин өртээ ортумаа-биле 1,6 хууга өскөн турда, августун бирги неделязының дургузунда Тывада ооң өртээ 7,3 хууга өскөн.

Июль 31-ден август 6-га чедир ниити Россияда автомобиль

бензининге хереглел өртектери 1,6 хууга өскөн. Ол дугайын Күрүнэ статистиказының федералдыг албаны (Росстат) дамчыткан.

Үстүнде айыттыганы үениң дургузунда чуртта бензинге хереглелдин ортумаа өртээ бир литрде 16,76 рубль турганындан 17,02 рубльге чедир өскөн.

Неделя дургузунда бензинге ортумаа өртектериниң өзүшкүну РФ-тиң субъектилериниң 61 төптеринде бүртүктүнгөн, ооң эң улуг хемчээлдери Кызылга — 7,3 хуу, а ол ышкаш Архангельскиге, Нальчикке болгаш Кировка — тустунда 5,1-5,2 хуу болган. РФ-тиң субъектилериниң 26 төптеринде бензинниң ортумаа өртектери өскерлиш чок арткан. Петропавловскиге бензин өртээниң 0,1 хууга чавызаашкыны демдеглеттинген.

Прайм-ТАСС.

СОЦИАЛ АЧЫ-ДУЗА БӨЛҮҮНҮ ДУГАЙЫНДА

КА — Россия Федерациязының Пенсия фондузунун Тыва Республикада салбыры «социал пакет» азы Социал ачы-дуза бөлүү (моон ыңай — САБ) деп билишкичке кичээнгейни катап салып, тайылбырлап тур.

Социал ачы-дуза бөлүүн чиигелделерниң федералдыг даңзызынче кирген бүгү чиигелделерлиг хамаатылар ап болур эргелиг.

Сагындырыг: САБ-та халас эм-таң алыры база Кадык камгалал яамызының бижии-биле санаторий-курорт хандырылгасы, ол ышкаш эмнедир черинге чедир база оон дедир халас чорууру, оон ыңай хоорай чоогунун демир-орук транспортунга халас чорууру кирип турар.

2006 чылдың январь 1-ден эгелээш САБ-тын бодун натура-биле ап болур. Ынчаарга шупту «социал пакеттен-даа», азы ооң кезик-чамдыындан-даа ойталап болур.

«Социал пакеттин» өртээ 477 рубль, оон иштинде халас эм-таң болгаш санаторий-курорт хандырылгасы — 424 рубль база эмнедир черинге чедир, оон дедир кээри, а ол ышкаш хоорай чоогунун демир-орукунга — 53 рубль.

Амгы үеде эм өртээ аажок аар, а санаторий-курорт путевказының өртээ 477 рубльге чытпас, мынчап кээрге, САБ-тын натура хевиринден ойталаары чиигелделиг хамаатыларга мырыңай ажык чок. Эң ылаңгыя САБ-ты алыр талазы-биле айтырыгны эм болгаш санаторий-курорт хандырылгасын чиди-биле хереглеп турар хамаатылар: 1 болгаш 2 бөлүктүн инвалидтери, дайын инвалидтери, а ол ышкаш инвалид уруглар

эң-не кичээнгейлиг өөренип көрзе чогуур.

Бир эвес чиигелделиг кижилер САБ-тын натуралдыг хевиринден 2007 чылда ойталаар деп шийтпирлеп алган болза, ол чурттап турар чериниң аайы-биле РФ-тиң Эргелелинге САБ-тан ойталаарының дугайында билдиришкенини 2006 чылдың октябрь 1-ге чедир кириер ужурлуг.

Мындыг чүүлче база кичээнгейни углап тур бис: бир эвес хамааты САБ-тан ойталаар дугайында билдиришкенини 2006 чылда кириген болза, а 2007 чылда социал ачы-дуза бөлүүн акша хевирлиг алыр эргезин катап тургузуп алыр дээр болза, САБ-тан ойталаар дугайында билдиришкенини 2007 чылче бижиир.

Бир эвес хамааты 2006 чылда САБ-тан ойталаарының дугайында билдиришкенини кириген болза, а 2007 чылда катап САБ алыр натуралдыг эргезин катап эгидип алыр дээр болза, хамааты чүнү-даа биживес, кайнаар-даа барбас болза ажырбас, 2007 чылдың январь 1-ден эгелеп автоматчыткан хевир-биле биезги-ле халас эм-таңны болгаш санаторий-курорт эмнээшкенин халаска алыр, а ол ышкаш эмнедир черинге чедир, оон дедир халас кээр, хоорай чоогунун демир-орукунга халас чоруур эргелиг.

Социал ачы-дуза бөлүүнү дугайында делгеренгей тайылбыры чурттап турар чериниң аайы-биле РФ-тиң Эргелелдеринден, РФ-тиң Тыва Республикада Эргелелинде 109 кабинеттен база «изиг шугум» телефоннарындан билип ап болур 3-04-24 биле 1-35-48.

Садып алыкчыларның кичээнгейинге!

«Каа-Хем хөмүр-даш уургайы» ААН 2006 чылдың октябрь 1-ге чедир хөмүр-дашты немээн өртекке үндүргүлөр-биле катый, чийгеткен өртек-биле бир тоннада 570 рубль 30 көпеек-биле үндүр садып турар.

Хөмүр-даш садып алыр күзелдиг кижилер бүдүрүлгенин Каа-Хем Чадаана участоктарының кассазына айтырыгны тургузуп болур.

Харылзажыр телефону 1-17-90.

Красноярскинин күрүненин башкы университети чалап тур

ККБУ — Сибириниң бир хоочун өөредилге чери. Ол Россияның эң шыырак дээр 5 башкы университеттериниң санында кирип турар.

2006-2007 өөредилге чылында ККБУ-нун Кызылда төлээ чери төлөвирлиг бот-өөредилге-биле дараазында мергежилдерге сургуулдарны хүлээп ап эгелээн:

1. Төөгү башкызы. Бо мергежилге дээди эртемниг азы башкы училищезин (колледжизин) дооскан база 11 класс доосканнарны хүлээп алыр.

2. Педагогика болгаш психология (педагог-психолог). Бо мергежилге дээди эртемниг азы башкы училищезин (колледжизин), эмчи училищезин доосканнарны база 11 класс доосканнарны алыр.

3. Менеджмент организациязы (ажыл-агый, бүдүрүлге, организациялар удуртукчуларын белектээр). Дээди эртемниг азы тускай ортумаа эртемниг кижилерни алыр.

Херек документиер:

билдиришкени (тускай хевирни);

4 чурук (3/4 см);

аттестат;

диплом (капсырылгасы-биле кады);

нотариуска бадыткаттыг дипломунун 2 хоолгазы;

медсправка (форма 086-У);

күш-ажыл дептеринден ушта бижилге (ажылының кадрлар

килдици таңмалап бадыткаар);

өгленишкен дугайында херечилел хоолгазы; (фамилиязы өскерилгенде);

скоросшиватель-папка;

паспорт.

Башкыларны, эмчилерни болгаш өске-даа ажылда кижилерни өөрениринче чалап тур бис!

Документиерни август 25-ке чедир дараазында адреске хүлээп ап турар: Кызыл, Калинина, 16, Машзавод бажыңы, 3 дугаар каът, хүннүн-не 10 шактан 17 шакка чедир хүлээп алыр.

Телефон 1-27-75.

«Шын» солуну дамчыштыр

Бистиң эргим, ынак хеймер дуңмавыс Ай-Херел Кувискаалович МОНГУШ июль 25-те айыыл-халапка таварышкаш, аныяк-чалыы назынында чырык өртемчеден чарлып чоруткан.

Дуңмавысты сөөлгү орукче үдежи, материалдыг болгаш моральдыг дузаны чедирген Кызылда «Бистиң бажыңымыс» бүдүрүлгеге, Чыргакы суурнун чагырга, школа, ясли-сад коллективтеринге, чаңгыс чер-чурттугларымыска, төрөл чонувуска, эш-өөрүңге, чаңгыскласс-чыларынга, ырак Бай-Тайга, Таңды болгаш Кызыл-Мажалыктан келген угба-честезинге, акы-чааваларынга четтиргенивисти илереттивис.

Кады төрээнери, төрелдери.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор Артур ХЕРТЕК.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 1-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 1-19-87, тел/факс (394-22) 1-17-94, бухгалтерия — 1-17-91.

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 1-18-10, культура, өөредилге — 1-03-88, чагаа — 1-03-87, кедээ ажил-агый, үлетпүр килдистери — 1-17-09.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнөр. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8131. Чагыг 98.

ШЫН

e-mail: shyn@tyva.ru

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

АГАР САНЫЫСЫ: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаагы Сибирде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүртүккөн.

Херечилелдин дугаары — ПИ №16-0510. Индекс 10001, 10011. ТР-ниң Парлалга болгаш массалыг коммуникациялар талазы-биле агентилелиниң типографиязынга парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг авторларның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыганы саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары харыылаар.